

N. IORGA

**SCURTĂ PRIVIRE
A OBICEIULUI
NEAMULUI ROMÂNESC**

Tradusă liber
de
ȘT. GR. BERECHET

(Extras din „INTREGIRI, II”, Buletinul Institutului de Istoria
dreptului român din Iași).

IAȘI 1939

N. IORGA

**SCURTĂ PRIVIRE
A OBICEIULUI
NEAMULUI ROMÂNESC**

Tradusă liber
de
ȘT. GR. BERECHET

(Extras din „INTREGIRI, II”, Buletinul Institutului de Istoria
dreptului român din Iași).

IAȘI 1939

« *Me Tale dintru ale Tale* »

Cu toată reverența

1.11.1939.

Traducătorul

G. Berechet

CĂTRE CE NĂZUIM

Uriașul scrisului românesc nu a trecut cu vederea nici vechiul nostru drept. Impunătorul număr de acte, date la lumină, pe larg sau mai în scurt, în numeroasele sale colecții de documente ¹⁾ l-a îndemnat să ne dea și această „Brève histoire du droit coutumier roumain” ²⁾. Ea ne vine după o alta: „Le caractère commun des Institutions du sud-est de l'Europe” ³⁾ al cărei cuprins înfățișează legăturile dintre instituțiile neamurilor creștine din jurul hotarelor noastre.

In cea dintâi, însă, nu-i vorba de glasul Pravilelor vechi, ci de acela al sănătoasei gândiri a strămoșilor noștri, așternută pe hârtia hotărârilor domnești și arhieresti.

Autorul și-a împărțit materialul documentar în XIII capitole ⁴⁾: I. dreptul agricol, 47-162; II. dreptul pădurilor, albinelor, viilor și pescăritului, 163-186; III. dreptul orașelor, 187-197; IV. dreptul de moștenire, 198-208; V. dreptul social, 209-257; VI. dreptul penal, 258-294; VII. dreptul civil, 295-314; VIII. dreptul procedural, 315-377; IX. dreptul comercial, 378-386; X. instanțe de judecată, 387-394; XI. dreptul financiar, 395-506; XII. dreptul administrativ, 507-531 și XIII. dreptul canonic, 534-575.

In aceste puține file aflăm, în scurt, nu numai concluzia celor 505 documente din cele două volume, traduse așa de bine în franțuzește, ci și linia obștească a vechei dreptăți, furișată prin mulțimea atâtor acte, citite și date la lumină de autor, pe care o numim „Obiceicul pământului românesc”. Inceputul adunării lui s'a făcut deocamdată prin scrierea acestei scurte istorii. De acum

1) N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, 25 de volume; *Acte și fragmente*; *Buletinul comisiei istorice a României*; *Documente în colecția Hurmuzachi*; *Revista istorică*; etc.

2) N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, volume I, Paris-Bucarest, 1930, pp. 1-280 și vol. II, pp. 281-602.

3) Opera aceasta de 138 pp. (Paris, 1929) a fost tradusă de eleva noastră d-ra Viorica Lăzărescu. Va fi tipărită de Institutul de Istoria dreptului român din Iași. Ea s'a rezumat de noi în „Intregiri, I” 1938 pp. 213-229.

4) Lucrarea însă are XIV, fiindcă din „droit pénal” s'au făcut două capitole.

drumul ne e deschis. Celor însărcinați cu găsierea acestor fire de preț din pânza vieței noastre trecute, — ținută în curgerea veacurilor — le stă înainte destul seceriș.

Din materialul adunat deagata și cât mai poate culege fiecare ziditor s'ar putea ridica, cu trecerea anilor, trainica clădire a unor principii, ce nu mai trebuiesc desprețuite. Deosebiri și asemănările din stilul ei știm de unde ne vin.

Obiceiul juridic e un cântec popular. Munții, dealurile și apele nu sunt hotare pentru el. Melodia lui prinde'n mrejele sale toată tinerețea și bătrânețea unui neam. El zboară din țară'n țară. Ceia ce farmecă urechea, nu-i înțelesul cuvintelor, ci frumusețea și noutatea lui. Obiceiul, — legea nescrisă a țării, — se împrumută de la o nație la alta. După cum melodia populară cere așezarea ei pe note, tot așa și veacurile poruncesc așternerea obiceiului pe foi de Pravile. Numai popoarele de aceeași credință și sguđuite de aceleași suferințe își împrumută obiceiurile și legile. Doar grăbita alergare după o pretinsă civilizare face o națiune să dea ospitalitate altor legi streine. Nu cu greutate se pot urmări ideile streine rătăcite prin Pravilele din vechime și Codurile de azi.

Biruința stă în topirea la olaltă a tuturor principiilor de drept strein. Obârșia noastră romană înfrățită cu credința de răsărit au pus în temelie obiceiurilor noastre juridice alăta omenie. De aceea, socotim, că nu este rău ca alcătuitoarii noștri de legi să se îndrepte cât mai des către glasul vechei noastre dreptăți. Rostul fiilor unui neam este să fixeze documentar aceste norme. Datoria ne însărcinează să curățim acest aur al legilor noastre. Prin focul lămuritor al cercetărilor se va săvârși această minune.

Credem, că această tălmăcire nu va fi de prisos. Graiul ei francez l-am adus cât mai aproape de al nostru. Am fugit de cuvintele din cărțile de drept de azi. Când am ajuns la o asemenea greutate, am rechemat frumoasele vorbe din îmbătrânitele Pravile. Am dat la o parte și bogatele citațiuni din josul fiecărei pagini, ele ne fiind de mare folos cititorului român, care nu ar avea la îndemână cele două volume de documente.

Această tălmăcire, venind după rezumarea celeilalte cărți, deschide îmbietoare poteci, desfăcute din marile drumuri bătătorite de autor. Așteptăm, ca după această largă brazdă, trasă într'un înțelinit ogor, de vulturul gândirei românești, să vie cât mai mulți muncitori ; căci lucru este mult, dar lucrători puțini.

N. Iorga :

**Anciens documents de droit roumain avec une
préface, contenant l'histoire du droit coutumier
roumain, I-II, Paris-Bucarest, 1930**

Trad. liberă de Șt. Gr. Berechet

Făgăduința dată în 1925 de d-l N. Iorga¹⁾, că va alcătui o lucrare de drept vechi românesc obișnuelnic, întemeiată pe documente, peste cinci ani, a fost realizată. Scurta istorie a obiceiului pământului românesc de 54 de pagini, care preced cele 505 documente, redată pe coloană în franțuzește și limba originală (slavă, greacă și română), este clădită pe aceste documente la cari se adaugă și concluziile din actele altor colecții și lucrări. Pe autor îl preocupă în această „*Brève histoire du droit coutumier roumain*” scormonirea elementelor dreptului popular, care a supraviețuit tuturor vitregiilor prin care a trecut neamul nostru. În sec. XVIII, obiceiul începe să se fixeze în parte în scris, furișându-se și în codurile din sec. XVIII și XIX în cari au pătruns și elemente din codurile occidentale. Pravilele din sec. XVII nu s'au putut impune judecătorilor contemporani, fiindcă obiceiul stăpâna conștiința lor.

Constatăm că pe vremea mitropolitului Iacob Putneanu, în 1753, complexitatea unui proces a silit pe judecători să apeleze la autoritatea dreptului bizantin. Aici găsim citate paragrafe din dreptul canonic, Syntagma lui Vlastarie, Novelele lui Leon Filosoful, Legea falcidia și de două ori Exabiblu lui Armenopol. În 1785 domnul Valahiei invoacă pravilele pentru prescripția de

1) N. Iorga : „*Le caractère commun des Institutions du Sud-Est de l'Europe*” Paris, 1929, pag. 15. A făcut-o în București la primul congres bizantinologic. Această traducere liberă, pe alocurea s'a redat mai pe larg, fiind prea sintetic expusă, respectându-se însă întru totul părerile autorului, fără bogatul aparat al citațiilor.

10 și 20 de ani, vorbindu-se despre apel, numindu-l cu acest neologism „apelație“. O reclamantă vorbește în 1843 despre „acest Principat dotat cu legi“. Dreptul nescris are calitatea că nu se fixează în anumite forme, ci din potrivă el dă directive generale și nu este neîndestulător în fața proceselor prea complicate. Este elastic și capabil de noi creațiuni, adaptându-se la mișcările ulterioare ale societății ale cărui temeieri sunt fixate de la început.

În documentele cancelariei latine a regilor ungari se întâlnește *jus valachicum*. Dreptul acesta urmat de un guvern străin pare că a supraviețuit pierderii independenței Ardealului. El este numai o parte dintr'o concepție mult mai vastă. El se referă numai la afacerile țaranului, ale păstorului față de stăpânul său și la delictele dintre aceștia. Astfel pentru un furt săvârșit la Inidoara,—un județ curat românesc—, la 7.V.1371 se opune „*regis consuetudo*“ lui „*lex Olachorum*“, care sfârșește prin voînța „*universi kenezii et Olachi de quatuor sedibus, districtibus castri Deva*“. Din actul acesta scos din „*Codex diplomaticus familiae Teleki de Szék*“, care-i mai vechi de cât cel polon, din 1378, cunoscut până astăzi, reese, că *officiali din Veșel și Peș-tiș*, când au voit să condamne pe tâlharul Petru înaintea tribunalului castelanului Ștefan din Deva după legea țarei, cnejii și Românii din cele patru districte, intervenind au împiedicat ca să se dea sentința, cerând să i se aplice procedura după „*lex Olachorum*“. Această „lege românească“ privia deasemenea și procedura de anchetă. De mult s'au găsit acte românești din Transilvania în cari se cuprind toate principiile juridice, precum: „legea“ care se „dă“, tribunalul juraților, dreptul rudelor asupra pământului, dreptul proprietarului individualizat de a vinde ceia ce i se cuvine, dreptul băiatului sau fetei celei mai mici de a moșteni casa părintească, mărturia prin „*adălmășari*“, amenda „*birșag*“ pentru cel care va redeschide un proces, îndatorirea de a face declarațiunile orale în biserică prin trei balotagii, divorțul înaintea martorilor și acțiunea bisericeii în cazuri familiare.

În Principatele libere acest drept își păstrează toată plenitudinea ca și toată capacitatea sa de desvoltare.

Autorul încearcă să scoată din numeroasele documente ti-

părite în anexă liniile generale ale acestui drept român în toate domeniile: proprietatea pământului, unde se dă nota cea mai originală, condițiunea persoanelor, procedura criminală și civilă, normele de administrare și de perceperea impozitelor și tradițiuni bisericesti.

I.

Proprietatea. Aceia ce este interesant în dreptul de proprietate la toți Români, nu este atât o reminiscență de posedare „devalma” cât sensul unei solidarități rurale, care derivă din descendența comună a tuturor locuitorilor unui sat și existența unuia sau mai multor creatori de moșii în pustiu prin despădurire. Se numește *runc* pământ defrișat sau *curătură*, practicată pe o *hliză*; iar *bătrânii* (*veterani*) sau *moșii* sunt începătorii așezării omenești, cari au făcut aceste curături sau runcuri. Se zice, că moștile *merg pe doi bătrâni*, existând și scheme grafice, sau în Moldova, că *merg pe trei frați*. De altfel, toți locuitorii, în afară de intruși, chiar și adoptații prin căsătorie, sunt în limba dreptului popular *frați de moșie*.

Odinioară, ei au avut împreună această moștenire, luând fiecare, ca la Germanii lui Tacitus, cât puteau lucra sau cereau nevoile familiei. Se mai găsesc asemenea urme. Într'o delimitare moldovenească din 25. VII. 1801 pentru m-rea Sf. Paraschivei și egumenul ei Ioanichie, la Cobăleni, citim acest pasagiu semnificativ: „După cum s'a adevărit de la câțiva oameni bătrâni că în vechile vremi pădurile nu era socotite, nici împărțite cu stănjănul sau cu alt feliu de împărțire, de cât că, cine pe cât loc putè (în vârtute sa) de tăia copaci și deschidè curătură și poeni de cosit și de arat și de locuri de prăsăci și răsădia vii și poameți de roade sau și în sălbătăciune pe unde ultuia copaci, tot locul acela al său era; nime altul din răzăși nu putè ca să i-l ia, și, de il și vindè, ca al său loc il vindè”. Alteori, se numia și *răzătură*. Se deschideau terenuri libere (*poeni*) bune pentru cosit, arat, crescut albine, plantat vie și legumi sau prăsit sălbăticiuni. Tot acest teren era al celui ce-l defrișa. Nici un *răzăș* nu putea să i-l ia și chiar dacă și-l vindea, il vindea ca pe o proprietate a sa. Într'un act vrâncean din 1818 se spune că fiecare stăpânia pe unde apuca, acolo cultiva pământul și tot acolo își făcea și casa. Iată cum se exprimă un document: „Asămine

impărțire între dănși nicicum nu au, ci precum au apucat stăpânire fișticare din vechiu, așa să allă, slobozi fiindu și cei de pă urmă a-și face așezare și acareturi, adică în vadurile și în săliștile necuprinsă". Intr'un doc. din 9. X. 1793, oltean, la o judecată de calmacam se spune, că deși a fost locul cu pricina hotărnicit de 4 până la 12 boeri nu s'a putut ajunge la înțelegere, pentru că fiecare litigant a stăpânit *deavalma locurește*, adică fiecare stăpânește cât a putut curăța și cultiva.

Pentru hotărnicii greșite cităm actul din 24. V. 1756, care coprinde un pasagiu foarte interesant, din care reese, că o hotărnicie s'a făcut greșit, pentru că s'a prezentat proprietatea ereditară în massă mânăstirei, când se știe, că proprietățile de munte nu se aseamănă cu cele de la șes, și că dintru început, din vremea străbunilor, oricine găsia un loc de casă, făcea o casă acolo și unde el a curățat pădurea, a cosit și și-a pus livezile sale și locul său de hrană: proprietățile de munte fiind pretutindenea la fel. S'a hotărât ca să se dea moșnenilor proprietatea lor ereditară, livezile lor, locurile lor de căminuri și curăturile, terminând cu locurile înfundate. Intr'alt act din 1780 se vorbește tot despre proprietățile de la munte, spunându-se că dintru început fiecare, unde a cuprins, acolo a stăpânit, dar proprietatea de pădure, fiind pretutindeni egală, era posedată în comun, adică *deavalma* luând fiecare după *delnițe*, fiind cu toții mulțumiți. Sub Fanarioți, în Moldova, se vorbește despre arbori și nuci, din cari mănâncă toți până să fie stăpâniți de unul sau de altul. Pe la 20. IV. 1749 avem semnalat și cazul când celor bolnavi sufletește nu li se dă dreptul lor de moștenire până nu se vindecă.

Curând sosește vremea supunerii Țărilor noastre către Turci căroră am trebuit să le plătim tribut. Pentru aceasta a trebuit să se cunoască cât și ce posedă fiecare locuitor impozabil. Proprietățile se desfac în *părți*, *funii* sau *sfori*. În Balcani se întrebuintează și expresia de *agru*. Tot în Moldova, sec. XVIII, aflăm și expresiile de *ogoaă* și *prosii*.

Orice moșie se imparte în Moldova în *cuturi* (de la cut din slavonește) *racle* sau *chingi*. Impărțirea obișnuită este pe *bătrâni*, care conține mai multe pământuri (din *pavimentum*), având de obicei câte 44 de pământuri. Ele se grupează în rânduri și fie-

care rînd în funii: se socotește uneori pînă la 20 de funii pentru fiecare rînd. Funia are 20 de pași, pasul are 4 sau 6 palme, iar palma este împărțită în degete. *Pogonul* are *firte*.

Amintirea coproprietății subsistă însă în solidaritatea care se păstrează neatinsă. Vecinii aceleiași moșii (*rază*), adică *răzeșii* oamenii din vecinătatea locului, *răsăriteni* și *apuseni*, *împreju-rași*, *împregiureni*, *lăturași* sau *hotărași* au îndatoriri unii față de alții de la cari nu se pot sustrage. Fiind de acelaș sânge, au drept de a cere ceia ce li se cuvine în virtutea acestei rudenii, de a căuta să se refacă cu excluderea oricărui strein, aceia ce a fost unitatea primordială a străbunului, moșia bătrînului. Se întîlnesc necunoscuți, cari se înfățișează cerînd cu tărie să fie recunoscuți ca *sânge* „*se fac cu gurile lor că sînt și ei sânge*“.

Moștenirea. Pămîntul de moștenire care vine din tată în fiu se cheamă pămînt de baștină alătura de cele cari vin din partea domnitorului sau prin cumpăratură. Din toate părțile apar *vecini buni* (*krasni megiași*), cari sunt împreună pentru mărturie într'un proces cu alți consăteni, așa numiții *oameni buni*. Ei alcătuiesc cu alții, pe cari soarta i-a risipit, dar cari pot reveni cu plenitudinea dreptului lor, o *linie*, *cimetie* sau o *nemetie*. Cu aceștia se poate păstra nedesfăcută legătura proprietății comune. Cutare domn muntean din sec. XV o împune chear în actul său de danie. Pînă în sec. XIX există în Moldova pentru fiii din aceiași mamă moșia frățească. O moșie se poate stăpîni frățește în condițiunile cele mai felurite. Se poate menține, mai cu seamă în partea muntoasă a Valahiei, cu frați adevărați sau substituiți prin cumpăratură sau alt chip, această stare de coproprietate după cum se vede din colecția de acte din anexă.

Cînd se iese din indiviziune nu este nevoie numai decît să se împartă pămîntul, ci uneori numai veniturile. Se împart însă șerbii pentru a se ști cine le este adevăratul lor stăpîn (Oltenia 1750). În orașe este mult mai ușor ca fiecare să știe care-i este partea sa de proprietate sau bani. Această împărțire se face acolo înaintea preoților și aleșilor. Cînd este vorba de o vie se face un aranjament ca fiecare să știe care-i este partea pe care trebuie să o stăpîniască în curgerea unui an. În anul cînd stăpînește unul din frați, celalt nu se amestecă.

Vînderea-cumpărarea. Cînd începe epoca schimbărei proprietăților prin vînzare, rudele au dreptul să se prezinte mai

întâi și după aceia vecinii. Problema se pune hotărât pentru Moldova în 1742 când familia Săcară învinuia pe Sandu Sturza că i-a luat o moșie care i se cuvenia lui: „Deci, măria sa vodă ni-au întreat pe noi cum iasti dreptati și obicei, care încapi să cumpere mai întâi: răzășul cel vechiu, au rudenie vândzitorului; și noi [cu] dreptate așe am arătat, că mai întâiu încape sângele rudeniî vândzătorului, apoi răzășul“. Și o femeie are acest drept de preemțiune. Alte ori se întâmplă în testamente, că dacă legatarul n'ar putea să păstreze moșia, transmiterea la un terț să nu se facă de cât către o rudă. Când un frate cedează partea sa altui frate, el își menține dreptul de a fi preferat în cazul când se va scoate în vânzare. Acesta-i dreptul de *protimis*. (ποτίμησις), cea ce în Apus se numește *le retrait lignager*.

Pentru recunoașterea dreptului de preemțiune, care este învocat pentru legătura de sânge, se cheamă litiganții înaintea delegaților domnitorului sau se aleg de una din părți și li se cere să prezinte dovezi în sprijinul pretențiunii lor. Dacă nu se reușește să se designeze cu precizie descendența lor, „*legea țarei*“ cere ca să li se dea încă două săptămâni pentru a se limpezi chestiunea prin „*oameni buni și bătrâni*“ sau mai de grabă prin acte, (*cărți, zapise, mărturii*).

Cine se întorcea din țară streină după trecere de mulți ani avea drept prin „*bătrâni*“ să reîntre în moștenirea sa uzurpată de „*acolisitori*“ sau să capete o despăgubire. Cine reîntra în posesiunea acaparată trebuia să „*întoarcă banii*“.

Pentru vânzare trebuia să se pună rudelor și vecinilor întrebarea, dacă primesc să plătiască suma oferită de un strein. În caz afirmativ, rudele sau vecinii întorceau streinului suma dată fără dobândă. Pentru o mai mare siguranță li se cerea să iscăliască actul de vîndere-cumpărare, precum că refuză să cumpere. După 20 de ani reclamația este nulă și neavenită. Pământul cumpărat, însă, pe această cale nu era supus servitutei rudelor.

Uneori vânzarea se întrebuița pentru a corecta defectele hotarelor de moșii. Atunci se făcea înțelegere pentru schimb de funii. Cu ocazia vânzărilor aveau loc certuri. Coproprietarii se plîngeau, că li s'a luat aceia ce trebuia să posede. În orașe se urmează același procedură: vecinii de cartier, numiți mai târziu cu un nume turcesc *mahalagii*, înlocuesc pe *înprejurași*.

Infrățirea. Femei din Valahia, la începutul sec. XVI, trebuie să vândă jumătate din moșia lor unui văr care-i boer și dispune de bani, dar pentru cealaltă jumătate îl iau ca *frate* (*a se infrăți*). Ori un tată, care vrea să-și asocieze pe ficele sale la moștenire — și se va vedea că nu avea drept — silește pe fii și moștenitorii lui să adopteze ca frați pe propriile lor surori, declarându-se nedespărțiți, dar dacă ei nu lasă moștenitori, trei surori vor forma o altă tovarășie însărcinată cu stăpânirea moșiei. O femeie își asociază printr'un asemenea act pe propria ei nepoată, pentru ca aceasta să posede pământul de moștenire cu ea „*ca frați*”. Se mai numesc și *fărtați*. Se fraternizează în biserică, oferindu-și daruri: pământ, cai, etc. Intr'un asemenea caz o moștenire este dinainte împărțită între vecini, cari nu sunt toți rude, atunci ei „*se fac frați*”. Este cu puțință ca „*intr'un frate*” să fie socotiți mai mulți participanți la „*frățietate*”.

Se adoptă ca frate cineva care poate plăti prețul unei moșii la care este tovarăș un nou membru al familiei. Cu vremea se va ajunge la proprietatea individuală generalizată, afară de câteva regiuni muntoase, mai cu seamă în Valahia. Amintirea însă a coproprietății, a terenurilor deschise oricărei inițiative de lucru, va subsista multă vreme. Va trebui ca cei interesați să se adreseze domnitorului și să-l înduplece să ia măsuri severe ca țăranul să nu se mai ducă să cosiască fân de pe moșia pe care el o știe că aparține boerului.

Când Iosif, mitropolitul Moldovei, a reunit sub aceiași jurisdicție ctitoriile sale din Neamțu și Bistrița, le declară nedespărțite, săvârșind astfel un act de fraternizare. Avem o probă în plus și în actul de fraternizare încheiat între m-rea Biserici și m-rea de sub Ceahlău din 1622.

Câteodată „*fraternizarea*” acopere deasemenea o operațiune cu un alt caracter. Cutare, care dorește să se îngrijiască de sufletul său în cei din urmă ani ai vieții sale, oferă o sumă verilor săi pentru a fi socotit ca „*frate*” al lor.

II.

Donațiunea. Din clipa ce s'a creiat proprietatea individuală, se pot face donațiuni în chipul cel mai liber, cu sau fără condițiuni. O asemenea donație se face și unui boer pentru a obține de la el cinstea de a-l sluji.

Se plătește intervenția pe lângă domnitor a unui boer influent. Prin cedarea unei bucăți de pământ unui înalt slujbaş se poate scăpa de bir. Cineva, care dorește să se vadă scutit de slujba ostășească „fiind sărac și neavând, nici car, nici nimic“ jertfește bucata lui de pământ făcând-o *dar* unui boer puternic. Un domn al Moldovei, Gheorghe Ștefan, om bun și cucernic, îndeplinește printr'o donație de sat o făgăduință pe care a făcut-o tatăl său unei slugi și rude a acestuia din urmă.

De cele mai multe ori prin donațiuni se plătesc slujbe făcute sau angajează servicii ce vor fi aduse unui bolnav. Sărmana Agata, care a îngrijit de neputincioasa sa maică timp de 9 ani, se vede alungată după moartea bătrânei de cumnații ei. Actul de donație prin care se lasă ca singur moștenitor un fiu pentru îndeplinirea datoriilor impuse de biserică față de morți, se transformă într'un adevărat testament. Uneori se rezervă uzufructul unui pământ donat. Murind cineva fără asistența preotului, moștenitorul său dă bisericii pământ pentru pomenire. Pentru a fi mai sigur, că nu va fi lipsit de rugăciuni, un tânăr boer, favoritul domnitorului, lasă acestuia, unui Ghica, din a doua jumătate a sec. XVIII, averea sa pentru ca stăpânul și părintele său adoptiv să ia măsurile trebuitoare pentru mântuirea păcătosului său suflet.

Fiindcă aceste donațiuni nu înfățișau prea adesea de cât înstăriră din ce în ce mai mult a celor deja bogați și puternici pe socoteala moșiilor din ce în ce mai micșorate a celor slabi și săraci, o hotărâre din 1785 (*Hrisovul sobornicesc din Moldova*) intervine ca donațiunile să nu fie admise de cât între rude, persoane din aceeași stare socială, între cei de jos și între locașurile sfinte.

Domnul posedă în cele două Principate, în afară de un drept superior asupra tuturor moșiilor oricine le-ar fi proprietarul, terenuri nedobândite încă legal de supușii săi, teritorii cari înconjoară orașele, produsul confiscărilor pentru înaltă trădare, cu un cuvânt orice pământ care-i rămâne din lipsa de moștenitori, aflați în streinătate, pe care l-a posedat odată.

Se obișnuiește ca să se recompenseze slujbașii credincioși, cărora nu li se face altceva de cât li se confirmă „*din partea sa*“ moșii părintești, sau de cele cumpărate cu bani. Aflăm și ostași sau trimiși prin țările streine pentru anumite slujbe, cari primesc asemenea dovezi de favoare domnească. În Muntenia,

sub bunul domn Matei Basarab, multă vreme iubit de vitejii săi, de *călărași* și de *roșii*, se așează în puterea unui privilegiu al stăpânului lor, plin de curaj până la bătrânețe, în mijlocul sateilor a căror stăpânire căutau să o dobândiască fie chiar prin forță. În Moldova, deasemenea, avem sate în care și femeile sunt constrânse să întrețină un soldat în oastea domnitorului țării. Tot în Moldova, în prima jumătate a sec. XVII, Moise Movilă dă unuia din logofeții săi un sat basarabean, întemeiat de strămoșii săi, dar în josul documentului domnul a adăugat cu mâna sa, fără nicio jenă, aceste cuvinte cari arată despre ce era chestiunea „*Datune-au și bani*“. Un caz destul de curios este acela, când un domn moldovean din sec. XVII dă unui credincios al său satul Băbiceani din jud. Fălciu, dar cu condițiunea, ca atunci când se va înfățișa vreo rudă sau vreun favorit al domnului, să i-l reîntoarcă.

Sub Fanarioții, săraci și lacomi, un domn din 1800, în Moldova, dă fiului său trei sate, pe câtă vreme noi știm că generozitatea domnilor se arăta în vremea veche față de mănăstiri, cari multă vreme au fost libere! Vestita lavră a Neamțului a primit de la un șir de domni în sec. XV aceia ce mănăstirile din Oltenia primiseră de la cucernicia suveranilor valahi.

Soția poate face o donație bărbatului ei. Adesea ori donațiunile sunt o simplă compensație: cutare a pierdut un cal ce i se incredințase. Neputând să-l plătiască în bani, își dă pământul său de moștenire proprietarului animalului pierdut.

Există donațiunea unui simplu uzufruct cum este aceia a lui Ștefan Petru din 1673, care a dat una din proprietățile sale lui Ilie Sturza cu condițiunea ca acesta să o transmită, chiar dacă ar avea fii sau alți moștenitori, nepoatei lui Ștefan, pe care și ea o va donăspre sfârșitul vieții sale, unui nepot al prudentului donator.

Pământul interesează înainte de toate, într'o epocă când banul nu juca de cât un rol secundar. Transacțiunile sunt în legătură cu banii. Angajamentele sunt în funcțiune de pământ. El garantează împrumuturile: astfel este în cazul unui țaran din Bucovina, care făgăduiește să plătiască în 10 ani, continuând să fie răspunzător pentru bir. Dacă sunt garanți pentru o datorie și dacă datornicul fuge, există dreptul de a vinde moșia acestuia și în acest caz rudele nu au drept de protimisiss. Constatăm prezența tatălui debitorului la redactarea actului numai pentru confirmare.

Contractele. Exploatarea pământului cerea numai plata *dijmei*, fără ca obiceiul să ceară încheierea vreunui contract. Asemenea contracte se încheiau numai pentru pășunatul vitelor și numai pentru ciobanii români din Transilvania, cari de secole, începând prin obiceiul pastoral al Dacilor transhumanți, se coborau din Carpații Transilvaniei spre văile Dunărei. Țărani din Valahia împiedicați să-și pască vitele pe o moșie a unui boer se angajează să are pe moșia celui proprietar într'o zi pe an, primăvara sau toamna, cu 10 pluguri ale lor, secerând semănătura tot ei, fără însă să se amestece la treerat. Un alt document, din aceeași regiune, din aceeași epocă, din primii ani ai secolului al XIX-lea, numeroși săteni ca noi veniți au trebuință de loc pentru pășune, fac 3 zile de clacă ca „*havaetul pășciunii*“. Particulari și mânăstiri „*vând iarbă*“ mocanilor ardeleni. Aceștia plătesc în bani și în produse ani de-a rândul muntele pe care l-au arendat. Se mai adăoga, când turmele se coborau spre Dunăre, darul unei oi la sută ispravnicului domnesc. Înainte de sfârșitul sec. XVIII, evrei și alți negustori încep acest sistem de arendare, care a apăsat greu asupra muncitorului agricol și a contribuit să micșoreze producția pământului. În Muntenia „*se arendă*“ proprietatea pentru mulți ani Turcilor până la oprirea imperială de pe la 1760. Uneori arendașul ia pământul numai cu titlul de *εμβρατικός* (românește *embatic*), sau *emfiteosă*.

Când se lua un teren cu arendă, arendatorul avea dreptul să vândă vinul, rachiul, carnea, peștele. Dacă sunt puțuri cu păcură, exploatarea lor intra între veniturile de arendă ale satului.

Când se vinde un pământ ereditar se ține socoteală de gradul de descendență ereditară a vânzătorului, înaintea martorilor, vecinilor, bătrânilor, „oamenilor buni și bătrâni“, bând aceia ce cu un termen unguresc se cheamă *adälmaș* despre cheltuiala căruia se vorbește în josul documentului. În Muntenia la orice schimbare de proprietate se dă domnitorului „*un cal*“. În 1531 „s'a dat un cal la cumpărare lui Basarab voevod“. Vânzarea se face uneori sub imperiul unei constrângeri exterioare, care este merțlonată, în schimb, de pildă, pentru ajutorul dat unui prizonier reintors din țară streină. Un sat întreg cu bătrânii în frunte cumpără provizii în vreme de foamete. Pentru împrejurări asemănătoare o moșie s'a vândut pentru câteva merțe de grâu și secară.

Pentru 12 cai, destinați a fi trimiși sultanului, un domn al Moldovei de la sfârșitul sec. XVI dă o moșie șoimarului său.

După vechiul obicei, invocat în 1783, pentru Valahia, stăpânul unei moșii are drept la dijmă, fără alegere, la o dată fixă, afară de excepțiunile de cari va fi vorba mai departe, Țăranii clăucesc pe pământul,—unde locuiesc sau pe un altul vecin—, în 12 zile pe an, datorite de cei căsătoriți personal și înlocuindu-se prin plata unui zlot de casă. El singur ține cârciuma și dacă un țăran vrea să vândă vin, va plăti un taler de butoi, fără băcănie. Pescuitul este rezervat numai în iazul proprietății în schimbul unei dijme. Pentru stupi, turme de capre, porci, târle se plătesc dijme speciale.

Dreptul de cârciumă se poate arenda (*orânda*) evreilor cum fac călugării de la m-rea Slatina din 1744, sau se poate împărți pe jumătate cu țăranii. Se citează un caz când egumenul unei mănăstiri nu îngăduie țăranilor liberi,—vecinilor ei,— să redeschidă pe pământul lor o cârciumă, care ar putea să facă concurență celei a mănăstirii. În 1792, boerul Cantacuzino cere de la oamenii din Bârlad un drept de emfiteoză, un „*bezmen*“ de 1/10 și de la aceia cari vor vinde vin în pivnițe 6 lei de butoi, 4 pentru un butoi mic, o pară de fiecare vânzător de rachiu și drept special de *mortasipie* de la vitele vândute la iarmaroc.

Ridicarea dijmei întâmpina uneori greutăți: se aduna recolta prin constrângere, alte ori se lăsa să cadă în părăsire, ori se făcea atunci intervenție la domnitor.

Adesea, locuitorii satelor devastau pădurile boerilor și mănăstirilor, băgând vitele în ele sau tăind lemne. Domnul era chemat în ajutor. El îngăduia ca pe acest „teren rezervat“ numit *braniște* să fie luați boii și cărele contravenienților. În sec. XVIII s'a făcut un regulament prin care s'a impus proprietarilor să țină paznici chear și pentru copacii, cari mărginesc râurile. Pentru lemnele de foc se plătește dijmă, oprindu-se a se atinge de pădurile tinere. Mai târziu s'a ajuns până a se cere pentru dreptul de a intra în pădure și la pășunea vitelor: grâu, lucru de clacă și o taxă în bani. Sub Fanarioți se iau deasemenea măsuri pentru păstrarea pădurilor.

Pentru terenul plantat cu arbori nu se dă dijmă. Atunci când se calcă obiceiul se face neapărat contract. Uneori se arendează livézile cu iarbă printre pomii, dar dijmă de la pomii nu se

la de cât în anii roditori. Un rumân, care plantează arbori pentru stăpânul său nu are drept să pretindă stăpânirea ca proprietar.

Pentru via, împărțită în *agri* sau în *popoare*, cea ce arată o neîntreruptă transmisiune din epoca romană până astăzi, dreptul aceluia care a plantat cepii este acela pe care-l are sădătorul unei livezi. Se oprește oricine ca să aibă via sa între alte vii vecine, să facă casă acolo și să deschidă drum spre ea.

Pentru delimitarea unui teren pentru stupine se aruncă de către un om robust cu un topor „*însă cât va arunca un voinic cu toporul în toate părțile cum au fost obiceiul de vac*”. Stupii se pot încredința altuia pentru păstrare până la întoarcerea stăpânului. Uneori se vând numai mătcile. Boerii numesc pe paznicii de prisăci *stupari* a căror îndatorire constă în aceia de a pregăti vasele, de a roii stupii, de a duce mierea și ceara la casa stăpânului.

Regulamentarea morilor, menționate încă din jumătatea sec. XIII în Oltenia, este variată și interesantă. Vânzarea unui vad de moară este supusă deasemenea la consultarea rudelor. Cel care construiește moara se obligă să dea anual *pâine* (grâu). Acesta nu are drept să vândă vin sau rachiu. Arendașul care are sarcina tuturor uneltelor poate să ia băutura de la proprietar. O poruncă domnească stabilește un loc de stână, cedată dintr'o epocă imemorabilă.

Iazurile aparțin în mare parte mănăstirilor pentru hrana călugărilor. Nu este îngăduit să se sape canale (bălți), cari ar deriva apa. Domnii intervin ca nimeni să nu bage unelte de pescuit (*năvoade* și *cotețe*). Dacă sunt mai mulți stăpâni asupra țărmurilor, ei admit să nu se întrebuițeze la prins unelte mari. Pentru repararea iazurilor există convențiuni speciale. Se fac înțelegeri uneori pentru împărțirea pescuitului. Pescarii sunt amenințați cu spânzurătoarea, dacă vor aduce pagube viilor vecine.

Este oprit să se schimbe cursul apelor. Din porunca domnului ele se readuc la vechea lor albje.

Podurile aparțin mănăstirilor și boerilor. Domnitorii pot să le îngăduie, iar din teama de invazii și de tâlhari să le interzică.

Pivele și *dârstele* plătesc un venit proprietarului. Este oprit a le lua în stăpânire. În caz contrariu va plăti despăgubire celor cari le-a construit.

Proprietarii terenului unde se descoperă salină au o parte

din venit. Pentru acest cuvânt, la Ocnele Mari din Oltenia, se cer martorilor dovezi despre dreptul de proprietate, (1784).

Proprietatea în orașe. Teritoriul din prejurul unui oraș se numește *ocol*, supus jurisdicției primarului (*jude* în Valahia, *șoltuz* — Schultheiss — sau *voit* din polonește *vojt* în Moldova) și a *sfetnicilor* săi. Acest teritoriu aparține domnitorului, care poate dona părți din el credincioșilor săi. Acesta a fost un principiu fixat din sec. XVII și exagerat de Fanarioți.

Anumite orașe, fondate de Sași, Germani din Galiția, Unguri, Armeni, sunt mai vechi de cât principatul moldovean, unde se găesc. Târgurile sunt o creațiune populară românească. Ele se pot așeza, fie pe pământul unui boer,—fie pe al unei mănăstiri. Se ia *bezmen* de la prăvăliile, cari se clădesc acolo. De domn atârnă ca un târg să rămână într'un loc sau altul. —De voința lui atârnă de a favoriza pe un proprietar sau altul. Obiceiul dă domnului dreptul de a determina locul unde are să se facă bâlciul.

Prin orașe proprietarii cedează locuri de construcție în schimbul unei redevențe anuale, cari după cazuri, unde mănăstirile au proprietăți, se numește o „piatră de ceară“ *bezmen*. Cumpărătorii sunt embaticari, ținând terenul cu titlul de emfiteoză. Dacă un domnitor dă „*ocolul*“ unui oraș unei mănăstiri, el asigură pe locuitori, că le rezervă folosința exclusivă a terenului pentru a face acolo fân și să hrăniască vitele. Mănăstirea nu are dreptul de a paște vitele ei, de a cosi fân, de a săpa iazuri, de a ridica volnițe pentru rachiu, neputând să măriască embaticul. Cetățenii sunt datori să respecte dreptul lor de posesiune sau de uzufruct și să nu opriască drumul, care servește unui întreg șir de prăvălii.

Uneori pe o proprietate nu-i de cât un *bâlcu*. Domnitorul va numi pe perceptorii săi pentru impozitul asupra cârciumilor și butoaelor : *camăna* și *cepăritul*.

III

Persoanele. În legătură cu condițiunile categoriilor umane, prima condițiune este aceea privitoare la condițiunea femeii. Femeia ca soție de domn putea să înlocuiască pe însuși domnul sau fiul acestuia, să dea porunci și să judece cași ei. Ea are drept la moștenirea rudelor, nu cu acelaș titlu ca al fiilor. Fetele prin căsătorie, trecând într'o altă familie, n-au aceeași calitate ca băeții, sari transmit numele de familie. În cutare act muntean din sec.

XVII se spune că descendența prin fii are mai mult drept de cât aceia care vine prin fice. Doamna Safta, moldoveancă, spune clar că sora ei a lăsat o moșie fetelor, nu fiilor, și se pare, că nici nepoților ei de surori. O moldoveancă, deasemenea, moștenește, deoarece frații ei n-au lăsat copii și pentru că ea nu și-a primit partea sa dinainte. Dacă fiul își primește partea lui și se duce, surorile moștenesc pământul, cea mai mică având casa, iar pentru rest, amândoi trăind frățeste.

Câteodată, pentru căsătoria uneia din fetele domnului moldovean, Grigorie Matei Ghica, dota constând în moșii, i se dă solemn, însoțită de un hrisov, încheiat cu ocaziunea acelei nunți. Dacă un părinte sărac nu are de unde să dea zestre și o altă persoană i-o alcătuește, atunci acest părinte sărac îi cedează pământul său. Dacă din întâmplare o fată nu și-a primit zestrea ei, ea poate să-și ceară partea sa de la ceilalți membrii ai familiei. O femeie este liberă să-și lase proprietatea ce o posedă cu orice fel de titlu uneia din rude pe care și-o alege.

Țăranii liberi. Dintre toate categoriile sociale, aceia care joacă până în epoca introducerii economiei monetare cel mai mare rol, adevărații creatori și apărătorii țării, reprezentanții lor tipici, sunt țăranii liberi. Ei se numesc în Muntenia *judeci*, *oameni judeci*, *megiași*, în slavonește *cnezi*, adică rămași sub jurisdicția șefului lor tradițional : *judecătorul* sau *cnezul*, chiar după introducerea șerbiei.

Rumâni și vecini. O moșie se poate vinde și *stearpă*, adică fără șerbi, — *vecini* în Moldova și *rumâni* în Muntenia —. Deasemenea unul din aceștia se poate vinde numai cu „*capul*“, adică fără pământ. Pentru recunoașterea unui șerb, totdeauna țăranii liberi i-a descoperit prin protestele lor și procesele deschise de cei interesați, aducându-se ca martori boeri bătrâni sau bătrâni din satele respective.

Putea deveni șerb oricine se făcea singur, fără nicio explicațiune, omul unui boer. Astfel devine șerb un păstor care nu-și poate da socotelile sale stăpânului său. Un păstor cu soția lui pentru lipsa de vite pe care nu a avut cu ce le plăti zice, în zapis : „*m-am dat eu cu fămeia mē veacin și cu feciorii mei să muncesc la casa dumisale* (jupânului Ursului) *în veci*“. Se întâmpla că un sat întreg se făcea șerb prin cumpărarea lui de către alt stăpân, stabilindu-se prin contract condițiunile între cele două părți : cât

bîr să dea pe an, ce și cât să munciască. Uneori se cer bani. Fii, fără fice, intră totdeauna în condițiunile contractuale.

Delicvenții plătesc răscumpărarea delictelor sau crimelor lor. Adesea, plata o fac cumpărătorii lor : un Manea din Cricov se vinde ca rumân spătarului Gheorghe cu fii și moșia lui, pentru că a spart capul unuia și nu a avut cu ce plăti *hatalmul* de 2000 de bani gata. Cutare care trebuie să dea 3 boi până într'o duminică, (dacă nu-i va avea, își va da moșia) va deveni șerb în caz de neplată.

Mulți pierd libertatea din neputința de a-și plăti birul. Inșiși domnii, cum este Mihai Viteazul, care prins de războaie și silit să facă rost de bani în orice chip, obligă un sat la o sumă pe care nu era în stare să o plătească, devenind el stăpânul satului și transformând pe locuitori în șerbi. Era îngăduit ca cei deveniți în acest chip *rumâni*, să se plângă domnitorului următor, dispus să dea libertatea sărmanilor oameni, smulsă de un predecesor dușman. Dacă țărani contribuabili fugiau și *birarii* siliau pe cei rămași în sat să plătiască în locul lor, domnitorul putea să-i dea pe contravenienți ca șerbi în mâinile consătenilor, cari au plătit în locul lor, putând prin bani sau în natură să-și recapete libertatea pierdută. Țărani săraci în lipsă de bani, supărați mult de târgoveții din Țârgul Frumos, preferă să treacă cu bîr cu tot în mâna unui boer vecin.

Și preoții pot deveni, într'un chip sau altul, șerbi. Un „popă” din Muntenia pe vremea lui Matei Basarab pentru a scăpa de rumânie, oferă unui boer doi țigani robi.

Rumânii și vecinii fug. Prezentându-se ca liberi, ei se însoară cu femei de cnezi. Unul dintre aceștia aflând adevărata situație socială a ginerelei său, ia sub garanția lui reînțoarcerea rumânului la o anumită dată pentru a-l da în mâna stăpânului său. Alții se înrolează ca soldați *călărași*, fiind întorși la stăpânul lor ca unii ce nu s'au găsit trecuți în registrele militare. Dacă din întâmplare se înscriu în catastifele militare, prin fraudă, ei se pot șterge (*rade*), prin porunca domnească. Duca vodă a redat unuia din boerii săi un sat întreg cu vătămănu în frunte. Au loc tot felul de fraude : primind bani pentru persoana sa de la un boer, țăranul care a coprint în socoteală și pe cei 3 fii ai săi, face pe unul din ei ca frate al lui pentru a-l putea vinde din nou. Descoperit, el plătește unui sătean pentru a-l înlocui.

Rumânul sau vecinul se răscumpără dacă boerul se milostivește spre ei, în schimbul unei sume de bani mai mari sau mai mici, devenind *juđeci* și reintrând în stăpânirea vechilor moșii. Aceasta însemnează *a se juđeci*. Se întâmplă că vechiul proprietar să tăgăduiască că a primit suma de răscumpărare, cerându-o din nou. Procesul se cercetează de domnitor, care juđecă după dreptate și legea dumnezeiască, cerând litiganților să jure pe Evanghelie înaintea mitropolitului. Țăranii redeveniți liberi primesc, câștigând cauza, un hrisov solemn, care-i pune la adăpostul viitoarelor reclamațiuni. Șerbii se liberează prin milostivirea stăpânilor, gândind în inima lor la Dumnezeu, grăbindu-se însă să adauge: „*însă numai capetele lor, fără de moșie*“.

Pe lângă șerbii fugari, ce se pot aduna prin poruncă domnească, mai sunt alții și vagabonzi. Ei se așează primăvara pe o moșie, acolo pune porumb și cer ca să fie lăsați până toamna ca să-l culeagă. Biserica primește cu plăcere coloniști,— o altă categorie nouă și importantă—, pe care ea o apără de vecinie contra unui căpitan de margine, care vrea să-i facă *călărași*. Ei nu plătesc niciun impozit și cei cari ar dori să li-l smulgă cu sila sunt amenințați cu *gloabă* și *lovituri de baston*. Alte ori un căpitan de margine primește îngăduirea ca să aducă oameni din Turcia, Valahia, Polonia, țara Cazacilor și din alte părți în Moldova cu condiția să facă o *slobozie*, scutiți un anumit număr de ani de sarcinile țarei, pentru ca în urmă însuși domnul să le fixeze printr'o convenție o sumă globală, numită *ruptă* pe care trebuia să o plătească.

Ei vor putea să aibă ca vechii Sași din Baia drept să-și țină cârciumă pentru care nu vor plăti taxele amintite mai jos, nici taxa timbrului pentru măsurii numită *bour*. Domnul care-și are robii săi țigani, fixând aceia ce trebuie să dea coloniștii unui boer, nu uită să adauge că la el, pe moșiile lui personale, nu vor plăti *talerul* și nici clacă să nu facă.

În Muntenia, după reforma fiscaia a lui Constantin Mavroordat, domnul îndeamnă să se înțeleagă cu stăpânul de moșie pentru clacă, poruncind ca să nu ia rumânilor »*nici un pui de găină*“ în afară de plata celor 4 sferturi pe an. Odată domnitorul hotărăște ca „*mojicii*“ veniți din Polonia, cari nu vor să plătească nimic, să munciască cel puțin. În Valahia, un boer cere domnitorului ca imigrații ungureni veniți din Ungaria (în jud. Saac),

cari până acum plăteau pentru șederea pe moșia lui, acum îl roagă să-i supună a-i face clacă câte 12 zile, după condica divanului, pentru a nu se face obicei plata în bani, sau dacă nu se vor supune, să se ridice de pe moșia lui și să plece în altă parte. Contractează ca să-i plătească câte 12 zile, dar neavând unii din ei care, se invoesc să-i plătească toamna o sumă de bani.

Primul contract, care privește o regiune de la poalele Carpaților munteni, pentru acești oameni din Ungaria, cu 6 zile de clacă, dijmă, plus taxe pe vii, livezi, stâni, fiind călcat de proprietar, silește pe domn să le fixeze el condițiunile. Se readuc coloniștii fugiți pe moșiile boerești și mânăstirești,

Șerbii au fost declarați solemn țărani liberi de Constantin Mavrocordat. Un șir de *Așezăminte* le stabilește numărul de zile de lucru, — de obicei 24 pe an. — În 1775 se propunea una din zece la dijma produselor. Sub Grigore Ghica aceste zile de clacă se ridicaseră până la 36. Aceasta s'a propus de boeri printr'o anaforă, dar domnitorul nu a confirmat-o.

În orașele pustiite de războaie și invazii, în teorie, după cum cunoaștem după un act din 1793, se îngăduia la cel care se va așeza acolo, să-și poată clădi casă și prăvălie și să vândă fără obligația de a plăti vre-o taxă. Mai târziu „nimeni nu poate să dea sau să vândă” altuia locuri din partea orașelor până ce mai întâi nu a avut el însuși casă acolo.

Domnitorul se consideră stăpân al acestor orașe ai căror locuitori par a fi în drept să fie socotiți nu *hospites* ca aceia din orașele săsești, ci ca coloniști. El îi pune sub conducerea, nu a căpitanilor de județe, ci a funcționarilor speciali, *ureadnici*, sau îi încredințează boerilor de felurite ranguri. Când domnitorul dăruiește din moșia orașului vreunei mânăstiri, — Bârladul este dăruit mânăstirii Sf. Spiridon din Iași —, el i-o confirmă cu îndatorirea ca târgoveții, alcătuiți în comunitate, să făgăduiască dijmă din livezi, vii, stupi și „*bezmen*” de 10 ocale de ceară de fiecare, cerând ca să fie lăsați să-și pască vitele pe câmpiile din prejurul orașului. Vasluul este deasemenea dăruit în 1795 lui Costache Ghica, Unele târguri obțin dreptul de a încasa taxe de la căre, rachiu, păcură și vin precum și dreptul de a se folosi de claca cetățenilor de la *mahalale*. Locuitorii Iașului, în 1742, capătă asigurarea pentru aprovizionarea lor cu condițiunea ca produsele aduse de țărani în cărele lor să nu fie cumpărate cu un preț mai mare de cât va-

joarea lor. Orașele au dreptul să țină registre, *catastife*, pentru orice schimbare de proprietate.

Mănăstirile au, deasemenea, un anumit număr de contribuabili scutiți față de Stat, cari slujesc pentru nevoile curente ale soborului. Ei sunt aleși dintre streini. Se numesc *scutelnici*.

Țiganii și Tătarii. O altă categorie interesantă de locuitori ai ambelor Principate sunt *țiganii*. Veniți odată cu invazia mongolă în jumătatea sec. XIII, din care pricină se mai numesc și *Tătărăși* (tătari mici). Avem și adevărați tătari ca robi, conduși de „sultanul” lor în 1410. Sunt menționați pentru prima dată în documentele muntenesti, nu în cele moldovenești. Țiganii seamănă la costum cu vechii noștri voievozi și boeri din sec. XIII. Robi au fost pe lângă vechii lor stăpâni, robi au rămas și pe lângă cei noi. Incetul cu incetul li se legalizează și regimul lor.

Este dăruit „întreg” sau pe „jumătate” când un țigan aparține prin tată în jumătate și prin mamă în altă jumătate. Se vând alături de animale: „și au plătit țiganca Mircii spătarului cu 14 galbeni și au dat și la mănăstire o iapă cu mănzu”. Se schimbă. Un atare act arată chipul în care se credea că trebuie să se comunice țiganului, care nu știa să citească, vânzarea al cărei obiect fusese el: „și să aibi a te supune (egumenului) ca unui stăpân”.

Un țigan liber dispune de el ca acela care din pricina foamei a fost silit să se vândă cu casa sa: „ne-am socotit să ni vindim să fim mai bini robi decât să fim pieitori de foamia”. Pentru aceiași pricină o mamă își vinde pe fiul ei, îndatorându-se să-l readucă cumpărătorului, dacă va fugi sau să-l despăgubiască în caz când nu l-ar mai găsi.

Copii unui țigan cu o soție rumâncă rămân robi. Țiganii de prin țară sunt judecați de judecători domnești, mănăstirești și boerești. Adunătorii de bir și staroștii au autoritate asupra lor. Ei pot să-i pedepsească, să-i bată și să-i închidă. Un ispravnic din Craiova oprește pe un boer de a mai ține „în legătură și în opreală la casa voastră” pe un țigan al mănăstirii Strâmba, cerându-i să-l reclame la tribunalul său, dacă-i vinovat. Se face însă excepție pentru țiganii boerilor, cari își vâd de meșteșugurile lor, prin orașele, unde sunt așezați.

Țiganii fugari sunt urmăriți și în streinătate. Slujbașii cari aduc asemenea fugari își au partea lor. Țiganii cari vin din altă țară devin țigani domnești.

Pentru a elibera pe un țigan trebuie mai întâi să se însoare cu fică de preot sau cu vreo altă țigancă, dar să aparțină vreune mânăstiri. Sentimentele creștine aduc uneori după sine liberarea robilor.

IV

Dreptul penal. Fără să avem în vedere asprele pedepse, prevăzute de dreptul bizantin, din care s'a inspirat legislația curat formală a lui Vasile Lupu și Matei Basarab, *pedeapsa capitală* s'a aplicat în cele două Principate române destul de des. Fiindcă cineva s'a atins de bălțile călugărilor unei mânăstiri (m-rea Neamțu) moldovenești, vinovatul a fost amenințat, la sfârșitul sec. XV, cu spânzurarea la fața locului. Delictele politice sunt pedepsite adesea cu *moartea*: boerilor li se taie capul, deși în Moldova la 1662 se obiectează, că dacă cineva a plătit cu capul său, domnul nu mai are dreptul să-i confisce averea. Amnistia este necunoscută. În 1700, Antioh Cantemir vorbește despre o amnistie acordată chear acelorora, cari au ridicat armele contra țarei, dar ea a fost dată de sultan.

Un reneșat pierde dreptul de a poseda moșii. Este vorba de Mehmet Aga Cozlineanu, căruia tot ce avea de la strămoșul său spătarul Mihai Cantacuzino și moșul Toma vătaful i se confiscase tot prin *mezat* de către cadiul-efendi, fiind de față și un vichil al acestui reneșat. S'a descoperit „pân la un cap dă ață”, tot ce a avut și sub a oricui stăpânire au fost, fie „zălójite, ori date zăstre, ori vândute, ori dăruite de oricine, dă la spatar Mihai incoace” ca după ce „s'au strigat în divan, în trei luni deplin, să fie vândute”. Cumpărătorii au căpătat „*hoget*” de la mumbașir și „*elamu*” de la cadiu.

Când era vorba de un omor, pedeapsa era mai grea. Dacă ucigătorul nu era descoperit, tot satul era răspunșator, de multe ori chear și o regiune întregă. Odată au fost făcute răspunșatoare 12 sate pe teritoriul cărora s'a găsit un mort. Indată se trimetea acolo anchetatori și slujbași fiscali pentru a percepe gloaba (amenda). Când s'a constatat că un hoș a trecut peste un teritoriu, desvinovățirea nu se făcea de cât printr'un jurământ colectiv. Astfel este cazul din 1741, în Moldova lui Constantin Mavrocordat: „De vreame ce urma bucatelor au trecut pen satul și pen vadul lor, nu pot ei să să mântuiască cu atăta că nu știu,

că sânt datori să dea sama. Că trecând tălhariul pen satul lor, nu să poate ca să-lu săntă și să nu știe... Să-i aduci pe toți față și să le dai strânsoare ca să dea seama, numai să afle tălhariul, ori să giure oamenii din sat, pe carii vor pofti păgubașii, cum nu iaste tălhariul din satul lor, nici știu să aibă oameni răi în satul lor, și giurând să aibă pace, iar negiurând, să plătească'. Vecinii unuia caruia i s'au furat niște stupi sunt datori să arate pe vinovat, altfel vor plăti paguba: „să chemi pe săteni și pe împrejurași față si să le ei seama cu dreptate, dându-le strânsoare tuturor: numai, or să scoață tălharii, ori să plătiască paguba împregiurașii și să nu rămăe numai el păgubaș". La oraș, dacă cade vreo vită într'o groapă, toți locuitorii fac o cotizație (*curamă*) și despăgubesc pe stăpânul vitei pierite, fiind cu toții datori să țină ulița în bună stare. Stăpânul răspunde de fapta de ucidere a slugilor sale.

Vinovatul este dator să îngrijască de victimă când a rănit-o greu, dând și înlocuitor la lucrul pe care-l săvârșia victima înainte de rănire. Dacă a avut loc moarte de om, vinovatul poate fi iertat, dacă plătește „capul” victimei. Plata se face către soție, dacă este însurat; iar stăpânului dacă a fost în serviciul acestuia, fără să fie scutit de gloaba datorită marelui vornic. O văduvă iartă pe ucigător pentru relele intențiuni pe care bărbatul ei le-a avut față de acesta: „mergând omul meu cu vrășmășie de ucidere asupra lui Bran și a fiu-său Sandu, noaptea, fiind îndemnat omul meu și de alți dușmani a lui Bran, deci Bran, văzând groză la capul lui, s'au apărat de moarte, și au dat de au spart capul omului meu de au murit. Și văzând cum spune *sfânta pravilă*, m'am milostivit și i-am ertat". O alta face declarație de iertare în fața slujbașilor satului și a domnitorului. O soție iartă pe ucigătorul bărbatului ei, precum și ucigătorul iartă pe fiul acesteia pentru uciderea ficei lui, promițându-și să trăiască de acum înainte „vecinește” și chear după ce se va întoarce fiul ucigaș, se vor îngriji cu toți de sufletele celor uciși. Se schimbă zapise între părți cu condițiunea ca, dacă de acum înainte va mai sări unul contra altuia, să fie dați pe mâna judecăței. Unul ertând pe ucigătorul fratelui său, zice: „am socotit că [cu] moartea ce i să va face lui, viața frăține-meu [nu] oi mai întoarce-o”. Satul pe pământul căruia s'a săvârșit o ucidere poate fi confiscat de domnitor. Dacă stăpânul acestui sat vrea să-l răscumpere, trebuie să-l plătiască, chear și

cu capete de vite. In cazuri de furt însuși păgubașul poate să se despăgubiască singur. Un boer ia bani sau pământ, pentru că a scutit pe autorul unei ucideri să plătiască două iepe ce i se cereau ca gloaba. Cineva dă o prisacă și cu pomeți dintr'o vie de la Fălcu comisului Ion Racoviță pentru salvarea unui frate al lui, Chiriță, care a fost gata să-și piardă viața pentru că a ucis pe portarul Sucevei, și armașii îi cereau gloabă acele 2 iepe. In urma unei certe dintre niște soldați, unul se alege cu mâna rupată. Grupa soldaților români mercenari din serviciul Poloniei intervine și scoate din închisoarea la care vinovatul fusese condamnat de tribunalul din Sniatyn, adăogându-i și gloabă : „ertat am pe cumnatul meu de acea închisoarea, să nu șadză nici încăș peste sfântul postu, care ne vine; așe am aședzat : la toate sfen-tele liturghii să șadză cu fața în gios și să roge pre Dumnedzău pentru sângele mieu car[e] fără vină l-au vărsat”, zice rânitul, care iartă pe vinovat. Un om rău și ucigaș scapă de pedeapsa la moarte, devenind *vecin* către mitropolie, el cu toți urmașii lui, in urma rugăminței mitropolitului Gheorghe către domnitor, care-l iartă : “ am ucis pe un om și mărie sa Gligorie vodă m-au prins și m-au dat mărie sa ca să mă omoar[e] și pe mine, moarte pentru moarte. Și, văzându-mă iau că sânt dat la perdzarea, am grăit sfinții sale părintelui mitropolitului să mă scoață de la moarte și să fiu vecin mitropolii in vecii, și iau și copii mei și cât rod s'ar mulți dentru mine și dentru copii mei, tot a mitropolii să fie. Și sfinție sa au grăit mării sale lui vodă pentru mine, și m-au dat mărie sa vodă sfinții sale să fiu vecin mitropolii in veci”. Un altul oferă oricui l-ar scăpa de la moarte serviciile sale pe viață. În deobște, pentru furt se poate scăpa de răspundere prin jurământul boerilor delegați de domnie. Bănuitul fiind găsit vinovat, este obligat să dea pământ celui păgubit. Și gazda scapă de pedeapsă tot prin aceleași mijloace.

Cea mai deasă pedeapsă este amenda, numită și *hatalm* sau *hatal*, care in slavonește se numește *școda*. Acest fel de pedeapsă se deosebește de *ferâe* sau *herâe* al cărui nume derivă de la o măsură de capacitate, care se cerea celor cari făgăduind că nu vor mai reincepe procesul, nu se țineau de cuvânt, In caz de recidivă, gloaba se îndoia : in loc de 6 boi se dă 12, suindu-se până la 24.

Adulterul se pedepsia tot cu o gloabă, Pe un copil din flori putea să-l ajungă pedeapsa din pricina păcatului mamei sale, Pentru orice act imoral, perceptori speciali, numiți *deșugubinari*, care adună *deșugubina* (în Muntenia odinioară se lua numai pentru ucideri) erau pe urmele acelora cari jicneau morala publică. Se făcea deosebire între fete și femei.

„*Gloaba pântecelui*“ se lua de la adulter sau corupător; iar complicea lui trebuia să plătiască în bani „*ciubotele*“. Protopopii erau datori să globiască pe preoți, diaconi, țarcovnici, călugări, feciori de popă, cari vor greși cu vreo mireancă. Aceasta trebuia să plătiască vornicului 2 ughi ciubote, fiindcă-i mireancă. Dacă însă femeile, parte bisericească (preotească, diaconeasă, țarcovnicică, călugăriță sau fată de popă) vor fi găsite vinovate, atunci vornicul ia de la mirean gloaba pântecelui, căci așa este obiceiul ca mireanul să plătiască această gloabă, iar femeile vor plăti ciubotele protopopului. Neînsemnatele păcate călugărești aduc venituri episcopului sau mitropolitului din eparhia respectivă și chiar și domnitorului, cari constau în cai, stupi, ocale de ceară și măsuri de vin.

Se globește și pentru mici stricăciuni: se oferă o moșie pentru un bou rănit, care după aceea moare. Astfel este cazul când sângerându-se un bou împrumutat pentru plug și murind după aceea, mama tânărului fiu împrumutător a trebuit să dea o bucată de pământ în valoare de 9 taleri și jumătate, cât pretindea stăpânul bouului.

Se admite și sechestrul pe bunurile vinovaților. În acest sens avem un caz din 1685 în Moldova când Ștefan Petriceicu poruncește, ca slujbașul să întoarcă vinovatului ertat de domnie: 1 cal, 4 boi, niște poloboace cu pâne, niște saci tot cu pâine și o sabie.

Când s'a săvârșit un delict câmpenesc, domnitorul poate să porunciască să se ardă produsele, însușite de vinovat pe nedrept. Între altele, avem un caz tipic: „au trimis vodă un aprod să aprindă fânațele toate, și a dumital[e] și a Gramei (vinovații cosiseră fără drept fânul sătenilor dintr' slobozie de lângă Târgul Frumos), și să fie aprodul tot acolea, când vor arde aceale fânață“. Se pedepsesc și delictele de vânătoare, se garantează arilele cu grâu, se iau măsuri contra acelora, cari vânează iepuri și vulpi și voesc să prindă roiuri de albine.

Cine are garant (*chezaș*), poate fi eliberat din închisoare pentru orice delict ar fi fost condamnat. Falsificarea unui act aduce după sine anularea lui și globirea vinovatului. Sistemul medieval al represaliilor era întrebuițat și de Țările noastre contra Statelor vecine. Sunt pline corespondențele domnilor noștri de asemenea afaceri. Un cioban din părțile Vrancei a ucis pe alți doi cu care arendaseră un munte. Vinovatul a fugit în Țara ungu-rească. Stăpânului oilor păstorite pe ucigașul fugit i se ia din turmă 66 de oi și o iapă. Acesta roagă de domnitorul nostru să-i dea scrisoare către craiul Ardealului ca să se poată răfui cu vinovatul.

V

Dreptul civil. În materie de drept civil trebuie să avem mai întâi în vedere *regimul familiei și testamentele*. Nu există contract de căsătorie. Anumite însemnări pe manuscrise ne dau a înțelege obiceiul vizitei pentru a se cunoaște *de visu* logodnica, adică *vederea în ființă*, conversațiuni — *urmarea de vorbă*, — prezentarea „*foaei de zestre*, care este adusă la cunoștință prin delegați părinților pentru a căpăta binecuvântarea:” am sosit în Copăceni, într'o Duminică, pă la patru ceasuri din zi, și venirea mea au fost ca să văz pă dum[n]ei coconița Tița, fiica dum[nea]lui biv vel stol[ni]c Barbul Vișoreanul, a-m fi mie spre petrecere, de soție și, a doua zi, Luni, cu ajut[o]ru lui Dumnezeu, dupre a noastră vedere în ființă, am făcut urmare de vorbă, și am și prîmit foae de zestre, trimițându-o și la București, ca să ne vie și părinteștile blagoslovenii de la a mea dorită maică, dum[nea]iei cocoana Sultana Drac[a]chi, fiind soli din parte-mi un Petrache Manovici, din neamul său Sârbul“. Din acte se mai constată că viitorul soț era rugat să spună care este averea sa și dacă ea era în indiviziune, frații lui trebuiau să arate care este partea celui pe care ei îl „*inzestreză*“. Legătura căsătoriei se face numai prin biserică. Dreptul nostru tradițional nu are nici o legătură cu dreptul scris de astăzi. La țară căsătoria se face de vreme: fata la 12 ani și băiatul la 14 ani, adăogăm noi. O fată ajunsă la 25 de ani se consideră bătrână și se rușină să-și declare vârsta adevărată înaintea judecătoriei.

Se „*dă pe uliță*” bărbatul care-și părăsește soția bolnăvită din bătăile lui din pricina unei moșteniri și se însoară la bătră-

nețe cu alta. Pe bârfitorii din satul Flămânzești, de lângă m-rea Argeșului, cari calomniază pe călugări, spunând măscări și năpăști, că umblă cu femeile lor, Matei Basarab îi amenință cu punerea tuturor „pre marginea orașului ca pre niște oameni ce umblă cu minciună”.

Actele dotale apar destul de târziu, în secolul al XVII, fiindcă probabil cele mai vechi se vor fi pierdut. Dacă se întârzie cu predarea dotei, ea se poate cere ori cât de târziu: „i-am dat noi gineri-mieu, pentru lipsa oilor de zestre, o vacă cu vițal și un cârlan dă un an”. Dacă totuși restul de dotă a fost refuzat să se predea, fata poate să-l ceară de la rudele, cari-l stăpânesc, Mai târziu, după dreptul scris, soțul nu poate să dispună de zestrea soției sale și nici să iscăliască în locul ei. Așa reiese dintr'un proces de la 1805, când se fixaseră în scris aceste principii. Totuși Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, poate vinde în 1673 o moșie pe care el o primise ca zestre de la socrul său, Gheorghe Catargiul. În sec. XVIII pentru a vinde o parte din zestre trebuia consimțământul formal al soției. Ea poate să se înfățișeze înaintea instanțelor de judecată pentru apărarea proprietăților sale în locul bărbatului.

Nu se pronunță separația de corp. Totuși o femeie părăsește pe bărbatul ei, declarând că nu se mai reîntoarce. Tatăl ei confirmă această declarație înaintea martorilor.

Divorțul este îngăduit prin biserică. Cași astăzi a se divorța se zicea: „a se despărți”, „a se împărți” și „a se alege”. Soții se pot împăca în cursul procesului. Dacă s'a dat hotărârea, atunci soția se despăgubește, dându-i-se bani sau vite.

Domnii din flori domnesc. Copii din flori ai femeilor nemăritate și ai văduvelor, făcuți în sărăcie, deasemenea, se înzestreză. Dacă cineva este silit să închee o căsătorie, cum a împus-o Vasile Lupu lui Antiohie Costachi, dându-i ca soție o femeie din „casa lui”, frații acestuia refuză să-i dea averea, declarându-l fără drept de moștenire, fiindcă copilul făcut cu acea femeie nu era cu cununie. Se poate cerceta o situație contestată în materie de căsătorie. O fată mare înșălată poate denunța pe cel cu care a făcut copilul, dacă denunțul ei este fără temeii, denunțatul nu scapă de gloaba ce trebuie dată deșugubinarilor, fata fiind socotită însă ca o „torfă”, lăsând în pace pe tânărul năpăstuit.

Adopțiunea. Înfierea unei rude sau a unui străin se face de obicei *in extremis*, pentru a se putea lăsa adoptatului o parte din moștenire. O fiică făcută cu soția dintâi a bărbatului este înfiată de a doua soție a acestuia: „eu cu mare dragoste și cu dorire din inimă am priimit-o fiică de suflet, adevărată fiică, încă mai mult de cât una ce ar fi născută din trupul meu”, dându-i o mare parte din averea sa.

Testamentul. Testamentul se scrie de către testator când este cu mintea întreagă. El poate fixa, fără să respecte vreo prescripție a obiceiului, partea ce se cuvine fiecăruia din moștenitori. Un părinte poate să-și arate în el toate preferințele lui, arătându-și toate amărăciunile și speranțele sale. El poate lăsa la o parte pe surorile, frații și alte rude ale lui, neuitând însă pe soție și copii, presupunându-se că restul familiei și-a făcut odată înpărțirea averei. Asupra acestora se aruncă tot felul de blesteme de vor îndrăzni să-și mai ceară partea lor de moștenire. Copiii își împart averea în jumătate. În ceia ce privește soția, fără să-și fixeze dreptul său, care va fi numai uzufructul,—se adaogă, că zestreă ei a fost folosită de testator pentru răscumpărarea averilor bărbatului, care a mai și cumpărat altele. Soția moștenește de la fiii morți, căci legea cea nouă îi dă drept. Ficele intrate în călugărie primesc partea lor pentru înmormântare (*comândare*).

Soția poate fi introdusă în testament, mai cu seamă, cum este un caz întâmplat la 1653 în Valahia, când dânsa putea zice: „n-am avut nici rumâni, nici țigani, nici moșie, ci am câștigat amândoi dănpreună, den mila mării sale lu vodă... fostu-se-au cumpărat pre banii ei, care i-au fost dat măriia sa vodă, încă când am fost eu la Țarigrad”, fiind vorba de o avere cumpărată de soție în lipsa deacasă a bărbatului. Pe la 1790 un soț lasă pe soția lui „clironoamă pe toate averile ei mișcătoare și nemiscătoare, el mulțămindu-să numai cu o hotărâtă liafă pentru a salî cheltuele în țări străine”.

Nu lipsesc nici vicleșugurile de ultimă voință. O mamă pă-răsită de feciorii și fetele ei se duce la casa preotului de la biserica domnească ca să poată zice în zapisul ei: „și m-am dat lui la darea sufletului mieu, ca să aibă molifta sa a mă griji și a mă comânda de ce trebuie după moarte, căci că feciorii miei nu m-au socotit, neci m-au căutat de nemică”, dând acestui preot, soției și copiilor lor o moșie în Vaslui, iscălindu-se în actul încheiat

clerici ca martori. Călugării nu pot testa de cât în folosul mănăstirei lor.

Legatele. Un legat poate fi condiționat. Astfel, un părinte (1820), care face pe unul dintre fii săi singur moștenitor, îi cere în schimb să aibă o bună purtare și să urmeze la învățătură, fără ca mama lui să-l poată înlocui printr'unul din frați, zicând: „dacă urmările tale vor fi bune și nesupuse nici la o patimă și te vei sili întru învățături, cari este slava tuturor tinerilor, apoi în veciu nestrămutat vei fi fiu și clironomu meu“.

Un testament se poate anula, când testatorul nu a fost cu mintea sănătoasă „nu au fost cu mințile întregi, nici ș-au fost în fire“. Tăria lui se razimă pe mărturii date prin iscălituri de ierarhi. Tăria unui testament, în asemenea cazuri, stă în mărturiile copiilor. Dacă un băiat nu este ascultător și o fată părăsește casa părintească sunt cazuri de desmoștenire.

Procedura de judecată. Ajungem la chipul cum se împărția dreptatea în lumea veche românească. Domnitorul are dreptul să numiască tribunalul. El fixează pe *juratori*, cari confirmă starea de fapt. El poate să cheme părțile litigioase înaintea sa. Un simplu protopop poate să porunciască oricui să vie ca martor.

Orice stare socială din Moldova nu este împiedicată, după un vechi obicei, să fie *judecată de jurii*. În 1790 Ianachi Cantacuzino protestează, spunând: „că stare mē boeriască să ceri, și după pravili, și după nestrămutate obiceiurile pământului nostru, să fie judecată iarăși de persoane de asămene stare, fie proșes ori de ce soi ar fi. Deci persoanele acele de o stare cu totul mică și întuneacă fac de istov nelegiuită acea hotărâre de judecată“. Astfel cutare negustor din Botoșani, fiind într'un proces cu evrei din Polonia, cere jurământ și să fie judecat tot de negustori.

Ancheta se poruncește a se face la fața locului (*la starea locului*). Un hrisov moldovenesc din 1580 înfățișează ca *jurători* „24 oameni buni, toți boeri și oșteni aleși din curtea domniei mele și vatași bătrâni“. Delegații domnitorului sau aceia cari au fost aleși de părți cercetează cu litiganții moșia contestată. Martorii sunt ascultați cași vecinii adunați la fața locului. Actele sunt arătate înaintea tuturor și coprinsul lor este citit în auzul tuturor. Moșia nedelimitată este un *cămin infundat*. Un act de hotărnicie

rezultat dintr'o asemenea delimitare se numește: *carte de alegere* sau *carte de adeverință*, *carte de hotărnicie*, și de *izbrânire*.

Chear un sat poate să hotărască o afacere bănească și mai cu seamă să facă și o evaluare sau *prețaluire*. Pământul se măsoară de la un vechi stâlp de hotar până la altul. Uneori sarcina de a aduna informațiuni și de a judeca — afară de apel, care-i destinat domnitorului — se încredințează urmașilor vechilor boeri, *mazililor* (din turcescul *mazil*) sau căpitanilor de ținut. Pentru a determina și delimita o moșie se numesc uneori 3 boeri mari sau egumeni, care reprezintă fiecare câte 6 boeri. Ei întreabă pe copărtașii moșiei, care vin cu *ocolnițele* lor (ocol, adică terenul de prin prejur) și actele lor. Dacă sunt 2 copărtași, niciunul nu are dreptul să-i consulte singur. Dacă hotărnicirea făcută de un anumit număr de boeri este contestată, se cere un număr îndoit pentru revizuire. După cei 24 hotarnici ai apelului se mai poate cere o revizuire. În sfârșit, se ajunge la fixarea porțiunilor (*delnițe*) fără totuși a se decide. După o înfățișare înaintea domnitorului, se delegă alți 24 de hotarnici. Un alt apel înaintea divanului și alți 24 hotarnici se trimit la fața locului. Odată pietrele de hotar puse, se „*trag de păr copii*“, pentru ca să-și aducă aminte. Cei cari pierd procesul plătesc hotarnicilor.

Martorilor precum și târgoveților, li se poate cere „*jurământul cu brazda în cap*“. Prin orașe, de asemenea, delegații domnești recurg la „*oameni buni mahalagii și alți oameni bătrâni de pen pregiur*“ pentru luminarea afacerii și darea hotărârei. Negustori și preoți sunt chemați într'un oraș ca să stabilizească valoarea bunurilor, cari trebuie să slujiască la executarea unei hotărâri. Se poate da procură unei singure persoane de cel care vrea să-și vândă un imobil. Domnul este liber să citeze înaintea sa pe oricine nu se supune poruncilor lui.

Se recurge pentru aflarea adevărului și la blestem. Văduva unui mare boer capătă în 1650 o *carte de blestem* de la patriarhul Ierusalimului, fiind în trecere prin țară. Mitropolitul Ungrovlahiei, Ștefan, dă o carte de blestem asupra unei delegații de 6 boeri, dați pe răvașe domnești, într'o chestiune de împărțire a două surori, zicând: „Fostu-s'au împărțit două surori, anume Stana și Caplea, ce scrie mai sus, au nu se-au fost împărțit? De pre cum veți adevăra cu sufletele dumneavoastră mai pre drept, așa să adevărați. Deci, de veți adevăra [că] are drept, voi să fiți procleți, afurisiți.“

anatema, de Domnul nostru Is. Hs. și de 318 oteți ije vă Nichia, așjiderea și de vlădicia mea. Ceriul, pământul să să treacă, fierul, piatra să să topească, iar trupurile voastre să stea netopite, nedezlegate după moarte în veaci". Uneori se mai adaogă, că „în timpul vieței lor să nu aibă niciun folos de ostenelele lor și să se piardă toată truda lor". Blestemul se aruncă nu numai contra acelor care ascund adevărul, ci și în contra celor vicleni, *acolisitori*, *inecători*. Cartea de blestem se *sărută* și după aceia se spune acela ce se știe de persoana care o „*primește*". În alte părți ale țării se cere un jurământ depus în biserică. Mulți martori refuză să „*primească*" cartea de blestem de teama răzbunării divine. O boeroaică moldoveancă roagă pe mitropolit (Iacob Putneanu) să nu-i dea carte de blestem, că „eu aștept de la preosfinția ta blagoslovenie, iar nu blestem". O munteancă dorește ca o binecuvântare ulterioară din partea unui patriarh să înlătore un blestem. Un boer oprește de la jurământ nedrept pe o boeroaică. „ca să nu-și pună sufletul pentru nemică". Un țăran revine asupra mărturiei sale false, făcând zapis în sensul adevărului, mărturisind: „*temându-mă de rușine și de frica lui Dumnezeu*", căci altfel ar fi plătit gloaba numită *hatalm*. Din vremea, însă, a lui Matei Ghica s'a oprit întrebuițarea blestemului, înlocuindu-l prin mărturie scrisă. Sunt cazuri când părțile se împacă „*se așază*", încheind un act de înțelegere, după care se termină procesul.

Părțile pot să admită și arbitrii, făgăduindu-și reciproc, că se vor mulțumi cu hotărârea pe care o vor da aceștia. Altfel, vin înaintea domnitorului ca să se judece. Li se fixează un termen de 2 săptămâni. Pentru a se face judecata, se prezintă actele scrise-cari dacă sunt pierdute din pricina războaelor, bejâniilor etc., atunci se recurge la mărturii orale pentru confirmarea posesiunii de moșii. De obicei, judecata domnească dă reclamantului lege (*a dă lege*) pentru a prezenta un număr de *jurători*: 12, 24, cari vor spune: nu că situația este așa cum afirmă el, ci că eleste un om cinstit și de bună credință. Ei trebuie să fie în stare să *se apuce de lege*. Dacă nu-i poate aduce, atunci pierde procesul, zicându-se că „*a rămas de lege*". Se poate merge înaintea aceluiaș domnitor sau înaintea mai multora până a patra oară. Pentru a se pune capăt proceselor se recurgea la delegațiuni, cari se transportau la fața locului pentru a se constata situația de fapt, părțile trebuind să se supună îndatoririlor obișnuite, fără însă să se considere

procesul terminat. Sunt cazuri când însăși părțile se conving, că nimeni nu are dreptate, și „înbrățișându-se”, se impacă. Procesul odată sfârșit, domnitorul poruncește să i se libereze actele trebuitoare. Uneori, părțile se plâng, că adversarii lor întârziază cu prezentarea probelor scrise pe cari le-au anunțat. Jurătorii sunt întrebuințați și pentru a constata plata unei sume la vindere și cumpărare. Avem destule acte din cari vedem cheltuețele în bani, cari se făceau cu procesele. Ni s'a păstrat un catastif moldovenesc din 1604 în care se arată cât a costat aducerea a 24 jurători pentru judecarea unui proces în vremea lui Eremia Movilă.

Domnitorul are dreptul să așeze pe oricine pe o moșie, vestind pe cei cari au motive să se opună, să se înfățișeze înaintea divanului său „să-și întrebe”.

Tot domnitorul trimite citațiunii în numele lui personal. Tot în numele lui se fixează și termene de judecată. El poate să scutiască pe cineva de a se înfățișa înaintea divanului său. O parte litigantă este datoare să aștepte pe cealaltă cinci zile.

Aceste obiceiuri se schimbă în parte în urma reformei filosofice din sec. XVIII. Se stabilește o ordine scrisă ; reclamațiunea, apărarea, hotărârea. Jurătorii nu mai sunt întrebuințați ca unii cari nu cunosc afacerea, și jurământul nu se va mai putea cere, căci ar fi „păcat”. Orice originalitate în redactarea actelor moldovene tinde să dispară, căci acum se trimit formulare pentru hotărâri. Nu se vor mai adresa domnitorului cu tot felul de plângeri. Partea singură se va prezenta înaintea autorităților satului și hotărârea dată se va comunica autorității judecătorești imediat superioare. Actele cari incurcă judecarea unui proces se distrug. În sec. XV un domnitor poate ceda dreptul său de judecată unui boer, apelul însă fiind rezervat curței domnești.

Drept și procedură comercială. Procese în legătură cu afaceri bănești găsim puține în trecutul românesc. Împrumuturi încheiate cu dobândă de 10 la 12 sau de 35 parale pe lună la leu, sunt garantate prin cedarea vremelnică a unui rob, prin zălogirea unei moșii sau a unui imobil, cari uneori rămân în stăpânirea creditorului, dacă nu-i turc sau strein. Debitorul se poate aresta pentru datorii neplătite. Turcii dau mai totdeauna bani cu dobândă, îndoindu-o. Ei execută fără milă pe garanți, cum este cazul cu banii împrumutați lui Eremia Movilă sub garanția boerilor pentru a-și putea recăpăta domnia. Datoriile se pot achita

în bani, moși, obiecte, mărgăritare și pafale de aur etc. În cazuri de faliment (*mofuzlâc*) creditorii se îndreptau cu plângerile lor către domnitori, cari-i trimite înaintea mitropolitului, fixându-se situația averii disponibile, adică se facea *curamă*. Dacă se face represalii asupra cuiva, atunci domnitorul poruncește să se despăgubească din bunurile adevăratului creditor.

VI

În orașe,—despre cari am vorbit deja sub alte raporturi—domnitorul, care le cere soldați, se creiază monopoluri. Se interzice Turcilor spre exemplu, în Moldova, să vândă pește sărat, en detail sau en gros, precum și articole de băcănie, expulzându-se acești nedoriți. Din Bacău se îndepărtează streinii, cari au dobândit vie. Ianache Cantacuzino biv vel vistier arendează cârciuma satului Căbujăi „orânda băuturii satului” cu moara de acolo și a părților din moșia Țoleștii (jud. Suceava) până când va fi porunca domnească să se scoată „jădovii de prin satea”. Dacă se va da o asemenea poruncă, proprietarul este dator să-și tocmească crășmar la orânzi până la sfârșitul anului, prevăzut în contractul încheiat cu ovreiu. Sunt admiși numai aceia, cari ca evreii, au încheiat o convențiune cu domnitorul, fiind supuși staroștilor numiți de acesta și alcătuind o breaslă specială, deosebită de breslele, cari formau vechea societate. Tot domnitorul cu mitropolitul moldovean întăresc de obicei breslele, afară de aceia a Armenilor din Roman. Să analizăm o breaslă dintre acestea și anume pe aceia a cioclilor, care are un caracter mai complex și mult mai curios. Ei au să înmormânteze „pre săraci și pre străini, cari mor pre ulițe și pre supt garduri, pren gunoae. Pre toți îi strângu și-i grijescu și-i îngroapă precum să cade. Singuri cu mâinile sale rădică patul și cu oasele, și pren umerile sale îi duc la sfânta bisearică, și din mila creștinilor celor îndurători și dentr’alt său prilejâl chieltuescu de acopere oasele cu pânză, și le plătescu preoșilor de le astrucă. Gropile cu mâinile sale le sapă: așijderea și trupurile celor perțiți, care pier aici în târgu, în Focșani, la locul cel de pierzare pentru vina lor, cu porunca Domnului, trupurile acestora două zile străjuesc și a treia zi îi îngroapă”. Țiganii sunt înlăturați de la acest pri-

vilegiu: „Iar de va fi țigan, fie pierit și în oraș, ca să n'aibă acolo cioclii. Cioclii nu dau *bărbânța* ca celelalte bresle. Între membrii acestei bresle se pot socoti oameni din orice fel de meserii, fiind holtei neînșurați. Cioclu care se va înșura „n'are voie a lipsi den breaslă pân la anul, pân la praznic; și să fie în pace de dări și de alte mănunte, de toate, cași cum au fost neînșurat pân la praznic“. După praznic, cel înșurat va trebui să iasă din breaslă, fiind înlocuit cu altul neînșurat. Judecata lor se face numai de mitropolit. „Cine va sări spre starostile, gloabă un ug și 50 de toiașe. Cine va dà palmă unuia, 15 patronici gloabă și 50 de toiașe. Cine va lovi cu pumnul în masă, un taler. Iar care din cei tineri nu va dà cinste celor mai bătrâni, să-i dea 50 de toiașe. Iar carele den cioclii va merge la alt giudeț și nu va merge la staroste, să-l bată cu 100 de toiașe. Iar carele din cioclii nu va asculta de starostele și va vrea să strice breasla, acela cioclu să fie trecliat și procliat și să fie afurisit și din breaslă să fie lepădat ca o oae răioasă din turmă. Iar la praznic tot cioclu să dea câte un ortu, să fie treaba praznicului“. Catastiful breslei ciocliilor (pogribacilor) de la Treierarhi din Iași, (1715), întărit de patriarhul Dosoftei al Alexandriei mai adaugă: „Fiind ei holteai neînșurați, au obicei ca să-și facă din toate *rufeturile* (breslele) câte 4 cioclii“. Globirea lor este în puterea numai a mitropolitului „vornicii de târgu sau șoltuz cu părgarii sau ceaușul neguțătorilor, care i-ar amesteca la schimb sau vâtav de cărauș nu au voie să se amestece“. După catastiful, din 1664 Iulie, li se dà voie „a lua de la bresle, și de la croitori de abale ce să chiamă abagiari“ și de la „săraci ce să zice săidăcari, meserii, suranari, tălpălari“ și alte „misereale“. Se stabilește și regiunea din oraș de unde pot recruta cioclii.

Orașele au magistrați, cari țin registre în cari se înscriu toate mutațiile de imobile. Aceștia au dreptul să schimbe moneda streină. Înaintea lor se încheie transacțiuni, adăugând mărturia lor, aplicând și pecetea, alătura de boeri și de „oameni buni“.

Legăturile reciproce neguțătoresți se regulează pe temeiul unui drept special. La 1.IX.1801 un blănar din Botoșani ia un loc de dugheană ca să facă dugheană pe dânsul cu condițiunea ca să-l stăpâniască timp de 11 ani. El adaugă în contract, că

după expirarea acestui termen, dacă se va scoate la vânzare „la aceia ce or dà alții, să aibu eu protimisire, de-mi va trebui”. Comercianții se întovărășesc, devenind frați la câștig, ca și la pierdere: „Afară din capete să fim frați, au pe pagubă, au pe dobandă. Ce vom câștiga, să fie din doao, să împărțim cu dumnealui în doao (cu cumnatul său): încă de ne-ar și mai trebui, să pue dumnealui banii”. Ei pot semna anumite angajamente, cari pierzându-se, după regulamentul contabilității de atunci, nu se mai puteau ține seamă de ele în justiție. Pentru vânzări a existat o lege a licitațiilor (*mezat-urilor*), care pare, că a fost imitată după Constantinopolul turcesc. Magistrații sau delegații domnești evaluiază imobilele urbane, după aceia se poruncește *telal*-ului, adică crainicului public, să vestiască vânzarea, de mai multe ori. Prin excepție se strigă și peste cele două luni legale. Plata sumei trebuie să se facă imediat la fața locului.

VII

Dreptul financiar. După cum orice țaran, care trăește pe moșia boerului, îi datorește o dijmă, tot astfel și țara întreagă este obligată domnitorului cu dijma din toate felurile de produse. Astfel avem *văcăritul* pus asupra vacilor, cailor etc. Domnitorul are un drept de rechiziție nelimitat. El ia dijmă pentru iarbă de la ciobanii streini pentru vite numită, *erbărit*. În Moldova, Iancu Sasul voevod, luă pe la 1580 „*un bou din zece*”.

Fiind părăsit acest izvor de venituri, s'a reînființat de bogatul domn muntean Constantin Brâncoveanu, pe la sfârșitul veacului al XVII, deși a voit să înlocuiască toate dijmele cu un impozit global, o *samă*, percepută în mai multe rate, după nevoile țării, motivând-o prin faptul, că această *dajdie* are un caracter proporțional: că „cine are mult, dă și mai mult, cine are mai puțin, dă și mai puțin, și ajută cu toți după putință, cu dreptate”. Afară de aceasta, se plătește odată pentru *nume* adică capitația, dacă nu-i boer mare, călugăr, turc, țigan sau calic prin aceasta fiind îndatorați și cei cari nu aveau vite să plătiască o anumită sumă. Ginerile lui Constantin Brâncoveanu, Constantin Duca, l-a introdus în Moldova. De la 1698 a fost de mai multe ori desființat și reînființat. Ștefan Cantacuzino, urmașul la tron al lui Constantin Brâncoveanu, condamnă cu violență

acest impozit, care „lipsind cu această nemilostivire și laptele pruncilor celor mici cu care să hrănia” și silia pe țărani de multă sărăcie, să fugă din lăcașele lor, și unii să ascundeau în munți, alții în peșteri, alții în păduri, alții prin stufuri și alții prin găurile pământului împreună cu muerile și cu copiii lor; în cari locuri, unii muriau de foame, alții degerau de frig, pre alții îi mâncau fiarăle, și alții cu alte fealuri de patimi își săvârșiau viața lor cea pedepsită“. Acest văcărît se lua pentru cai, iepe, boi, vaci și bivoli. Păstorul care aduce vitele sale în Muntenia pentru păscut, plătește impozit asupra ierbei, numit *ierbărit*. Cine însă face negustorie de vite va plăti *oluc-hacul*, fie cumpărător de vite, fie fabricant de seu.

De la oi se ia o taxă care diferă după condițiunea stăpânului lor: boeri negustori din București și Brăila, căpitani și agenții domnești sunt scutiți. Aceasta-i taxa *oeritului*. În epoca strângerei oeritului se dă și sultanului mi de oi ca „*sursat*“. Pentru porci se plătește *goștina* sau *gorștina*, nu numai de la cei cari posedă asemenea rămători, ci și de la cei cari aduc porci din Ardeal aici în Țara românească la jir. Slujbașii (*schilerii*) de pe la vămi sunt datori să strângă această goștină, cercetând „pecețile“ fiecărui cioban sau proprietar. Dela lacuri se ia vama peștelui și dijma trestiei, deosebită de dijma asupra cărelor, care transportă pește proaspăt. În Moldova, din cea mai adâncă vreme, s'a luat *deseatina* de la albine și porci, care se chema tot *goștina*, când privește numai oile (2 lei pentru 15 oi în 1733; după aceea se cereau 10 bani noi de fiecare cap de oaie în 1768). Ciobanii dau *folăritul* (vine de la *foale*, *follis*, pânțece de vită) pentru brânza care se păstrează în burdufuri, de unde și numele slujbașilor adunători, de *fularii*. De la vitele cornute se ia *cornărit*, care se adună de *cornari*. De la cai se ia *cuniță* (de la slavul *koni*). Impozitul acesta s'a luat uneori și de la oi. Sârbii, Turcii și Polonii o plătesc după alt sistem. Cei cari o adună se cheamă *cuniceri*. În Muntenia dijma de la grâu se chema *găleată* sau *câbla*; iar cea de la vin se numia *vădrărit* și *vinăriciu*. Viile de pe dealuri dau dijma lor tot pentru vistierie. Pe la 1700 se creiază un alt impozit al *părpăritului*, care slujia la plata lefurilor. Moldova prin *vădrării* ei culegea vădrăritul. La 1627 în Muntenia se ridică *părcălăbia* de la cărciumi; iar în județul Putna se mai lua de la staroste mica monedă a *ortului*. Armenii și

Evreii nu au fost supuși la această dijmă în sec. XVII. În sec. XVIII viile plătesc impozitul după suprafața ocupată de ele, numit *pogon* și *pogonărit*. În Moldova se lua *desetina* de la stupi. Turcii plătesc pentru ceara și mierea, pe care o vindeau în butoaie o altă „vamă”. *Tutunarii* din Muntenia adună *tutunăritul*, numit turcește pe la 1700 și *dondulum*, pe când în Moldova avem pe *pogonarii de tutun*. Dijma pentru sarea de la ocnele din Valahia se plătia numai de către locuitorii din județele, unde erau aceste zăcăminte și cari se folosiau gratuit de această sare, care de drept aparținea numai Statului. Sub Constantin Brâncoveanu se transformase într'un impozit fix pe „nume”. În Moldova, unde plata acestui impozit este de veche tradiție, impusă numai acelor județe, vecine cu marele saline, de la Ocna, s'a numit *solărit* de la rădăcina slavă *solî*, care nu însemnează altceva de cât ceia ce este în românește *sare*. Brâncoveanu obligă la plata sărei „furate” întreaga țară, cerând „răvășalul cămărașilor” pentru plată. În Muntenia se percepea o taxă de la săpunari; iar în Moldova aceeași taxă se lua de la cei cari adunau seul.

În sec. XVIII fiecare casă plătia impozitul *fumăritului*. Afară de aceasta, se mai plătia pentru poduri vechea taxă asupra vâdurilor, numită *brod* sau *brudină*. Proprietarii munteni, care nu-și închideau proprietățile cu un gard, plăteau pentru visterie o taxă numită *gărdurărit* dela cuvântul *gard*. Trebuia să se dea cai pentru poștă, *cai de olac* (*olac*-ul nu-i mai vechi de cât supunerea față de Turci) până la reforma din Moldova de la 1743, care a creiat o categorie specială de contribuabili scutiți de alte sarcini pentru întreținerea poștei, fiind scutiți de plata „*sferturilor*”. Ei trebuiau să se îngrijască de „*menziluri*” (de la turcescul *menzil*, care însemnează poștă). *Cămănaritul* (camăna de la slavonescul *kameni*, care însemnează piatră) se percepea de la pivnițe (15 ughi de Ungaria, 8 sau 2 bani de *vadră*), fiind regulamentat la moldoveni în 1760.

Negustorii obțin dela Brâncoveanu privilegiul de a plăti un impozit global în patru termene (la vel samă, la haraci, la Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru), fiind scutiți de dijma asupra vinului și oilor. În Moldova, reformatorul Constantin Mavrocordat pentru a apăra pe ai săi contra concurenței streinilor stabiliți lângă ei, este gata să le fixeze o sumă globală, organizându-li-se însă obligațiunile față de poștă, care devine instituție publică în

Moldova încă de pe la 1741. În legătură cu poșta există transporturile (*podvozi-le*) și datoria de a întreține pe oaspeți.

În Moldova se plătește *mortasipia* pentru tot ce se aduce la piață. Oricare brutar (*pitar*), negustor de făină, și cumpărătorii de seu, erau datori să plătiască această veche taxă. Cârciumarii și măcelarii, deasemenea, erau supuși la plata camănei, impozitul asupra „*pietrei*” prăvăliilor lor, care se cerea odinioară de la alte categorii fiscale. În Valahia negustorii, cari vând cu cotul, plătesc *cotăria*, de unde vine *cotăritul* și *cotarii*. *Cântarul* este ținut de cineva căruia i se dă dreptul cântarului. Acest drept se găsește în Moldova de prin sec. XIV; iar în Valahia se menține până spre 1700. Afară de acestea, orășenii sunt datori să aducă la Curtea domnească lemnele și fânul necesare întreținerii oaspeților domnitorului. Uneori negustorii erau „feriți și de schimburi despre neguțatori și de toate cheltuelile agești, de fânar și de plimbarea agăi; iar alții de „camână, de bezmân, de cepărit, de braniște, de buoru, de locu agiescu, de pecete agească și de alte angării de toate ce-ar fi pe alte crăcime”. Tot în Moldova locuitorii din Bârlad dau câte un *tult* (o monedă mai mică decât leul) vămașilor din Focșani pentru vitele exportate.

Turcilor li se plătește *haraciul* la care contribuiesc toți locuitorii celor două Principate prin plata birului lor pe care-l adună *birarii*. În Muntenia chear și Turcii sunt supuși la bir (ei își dau partea lor de bir asupra vânzărilor, cum fac de altfel și Tătarii, așezați pe moșiile domnești, plătfnd *alăm-ul* și *ușur-ul* (numiri tătărăști). Suma birului se distribuie după regiuni și categorii (*a cislui*). Această distribuție se cheamă *cislă*. Banii se adună de slujbași domnești, cari se varsă în vistierie la anumite date, asumându-și toată răspunderea. Cine nu-și plătește birul ori cine ar fi el, poate să-și piardă moșia. Afară de aceasta, locuitorii de prin regiunile muntoase sunt datori să procure *șoimi* sultanului.

Ca cheltueli politice avem *banii steagului*, cari se plăteau la numirea unui nou domn. Sub numele de vamă se înțelege până în vremea lui Brâncoveanu orice fel de sarcini. În Valahia se ia vamă de la tot ce vine la piață, echivalând cu *mortasipia* moldovenească. *Schilerii* sunt vămași de pe la pasurile munților, însărcinați cu încasarea vamei de la toți cei cari transportă de la mare la munte diferite mărfuri și vite, având unele drepturi din

acești bani pentru a se întreține. Căpitani de *martalogi* sunt datori să-i ajute la prinsul oamenilor răi și a vitelor ce vor să treacă prin fraudă. (Martalogii erau o oaste de țară însărcinată cu paza fruntariilor, puși sub ascultarea unor căpitani. Au fost desființați la 1716). Domnitorii le arată cari categorii sau persoane sunt scutite de o asemenea vamă. Alteori sunt târguri întregi favorizate cum este Câmpulungul moldovenesc. Unii dintre marii boeri își iau anumite venituri pentru dâșii. Marele vornic dela Bârlad, de pildă, ia de la *morți de om* și *șugubină* „2 potronici de cufa de horelcă și 2 ocă holercă, 2 potronici și 2 ocă pești de cărul cu pești. Așisdere de carul cu sare, ce va vini la târgu să vândză, să ia un drobu de sare și doi bani de toată dughiana, și de toată bute de vin ce s'a vinde în târgu, să ia câte o vadră de vin de bute, și dintr'alte alișverișuri a târgului Bârlad, din toate să aibă a lua pe obicei. Și pentru tâlhari încă să aibă a cerca, și prinzându-i, să ia ce vor găsi la dâșii și pe tâlharii să-i trimită aici la Eș”. *Brantștea* este incredințată marelui comis : ea se percepe vara prin orașe de la cărcimi și bresle (Moldova 1740—1). Tot în Moldova, în cazuri cu totul excepționale, se culege *ajutorința*.

Fiecare locuitor are *cisla* lui, partea lui de impozit, nimeni nu poate ieși din sat până nu și-o plătește : „Așjderea și pentru cislă ce au ei în sat, să nu hie oameni slobozi a eșirea de acolo din sat până nu-și vor rădica ei cislă lor din sat, și de-aci să fie slobodzi a eși unde le va hi voia”. Primarii adică *pârcălabii* districtelor fac distribuția impozitului pe cap de locuitor. Sistemul este destul de complicat : omul se socotește la cislă cu toată averea lui. În 1741 guvernul moldovean nu admite calcularea aici a stupilor și fixează numărul de oi echivalent unei vaci : „Iată că de aceia s'au hotărât, stupii să nu să pue în cislă, căci au dajde mai grea ; iar oi cine va avea, să să pue 30 de oi drept o vacă, adecă câte un ban de oae”. După porunca domnească cei însărcinați cu fixarea cisluierei sunt îndemnați și cislele voastre iarăși nu le faceți cu dreptate, puind capetile mai mult și asupra vitelor mai puțin, și pre mulți dintre voi, carii ar fi de samă, îi arătați bătrâni și nevolnici și holteii numai pe cei cu mustață îi socotiți ; cu cari pricini încărcăți săracii”. Clasele privilegiate își fac singure între ele cisluirea. Slujitorii visterniceii, de pildă, au poruncă : „să căutați să vă strângeți cu toții la un loc, să vă cis-

uți împreună, după putința fieștecăruia, la sfertul acesta al patrulea, pentru banii haraciului, și să vă dați banii în mâna zapciului, să-l ducă la vreme la vistierie". Niciodată, nici chear în orașe, executorii adică *zloțașii* nu trebuie să se amestece la cisluire, mărginindu-se numai la supravegherea operațiunei.

Numai domnitorul are dreptul să scutiască. Orice sat poate să se înțeleagă cu el pentru a nu dà de cât o sumă pe an și un dar de oi la vremea goștinei. Pentru fiecare grupă se admite numai o singură capitație. Unui târg cum este Bârladul i se poate acorda în sec. XV scutirea de vamă pentru orice produse afară de pește. Uneori o sumă sau o moșie plătește privilegiul de scutire: Eustratié Dabija cumpără o parte din moșia Stoești a lui Toader Ciohodariul, pentru că i-a „ras dajdia" avută de multă vreme la visteria domnească. Boerii pot fi eliberați în grupă de toate sarcinile față de țară, cum avem un caz valah din 1437. Vlad II Dracul scutește un număr de boeri de tot felul de vamă, dijmă, dăjdii și alte angării în tot timpul vieței lui și a primilor născuți ai lui. Un frate se va uni cu alt frate al său printr'o solidaritate fiscală pe cari adunătorii de biruri trebuie să o respecte. Doi veri „se așază la o cruce" bucurându-se de acelaș privilegiu. Breslașii de asemenea se unesc pentru a căpăta un privilegiu de scutire. În sate se scutesc văduvele, bătrânii, neputincioșii și fii minori, cari trăesc în casa tatălui lor. Și străinii, cari aduc anumite servicii domnitorului, se bucură de aceleași privilegii. Un oarecare Pater Ianoș primește de la domnitor scutirea oilor sale.

Privilegiile de scutire sunt acordate pe categorii. Mazilii din Moldova au un regim special, care formează unități fiscale numite *cruci*: „Toader Brahă ot Cernăuți este bun de dajde mazi-lească la o cruce cu ginere-său Dumitrașco Nacul. Val să n-aibă (8.VI.1750)". De multă vreme străjerii, păzitori ai granițelor se bucurau de asemenea scutiri. Noii soldați creați de Grigore Ghica (1736), domnul Moldovei, cu numele de *joimirii roși*, după modelul polon, „*seimenii curței*" sunt în această vreme scutiți de orice biruri. Fii lor cari încă n-au părăsit casa vor plăti numai „un galben hârtie", pe an. Se întâmplă cu toate acestea în aceeași epocă că vânătorii domnitorului refuzau scutirea, cel puțin scutirea lor personală. Țăranii-străjeri, păztori ai graniței din spre Transilvania, pe linia Moldovei nu plătesc *folăritul*, nici taxa primarului de sat, *pârcălăbia*. fiind supuși numai *ispravnicului* lor. Măr-

furile lor sunt scutite de *mortasipie*. Slujitorii lui Brâncoveanu nu contribuiesc la „*sama cea mare*“. Călărașii, „*saragèle*“, și paznicii câmpurilor își au impozitul lor propriu. Curierii moldovenii „*călărașii*“ nu plătesc hatmanului lor în 1727 nimic, nici *umblătorii*, cari au un tarif special și nici *ușureii*. Tot sub Grigore Ghica (1731) se fixează un tarif special pentru tot felul de dijmă impusă ienicerilor de la Tighina asupra vitelor și a altor avuții ale lor. Lucrătorii de la saline, *șangăii*, au o convenție cu domnia moldoveană din sec. XVIII-lea. Chear și țărani din părțile Putnei cari se ocupă cu lucratul cânepei și inului „*inașii*“, au un regim special.

Urmașii vechilor boeri din Valahia, *mazilii* nu plătesc, nici dijmărit și nici taxa vinului. În Moldova aceeași categorie este bună pentru acest singur impozit. *Nemeșii* moldoveni sunt înscrși în tabla pentru *nemeșie*, plătesc *bir nemeșesc*. La Munteni erau *armașii*, *aprozii*, supuși la impozit cași cei dinainte. *Dajdia* lor este deosebită de aceia a vechilor soldați de la curte numiți *curteni*. *Dajdia țărănească* este opusă *dajdiei curtenești*.

În orașe sunt cazuri, cum este, spre exemplu, la Iași, 29 de boeri plătesc la 1741 numai la Sf. Gheorghe și la Sf. Dumitru câte doi ducați pe an. Neguțătorii munteni, așezați în sate, cari sunt întovărășiți cu vechea breaslă a Bulgarilor din Kiprovați, au mărfurile lor scutite de vama orașelor, neplătind nimic pentru prăvălie, pivniță; iar *calfele* lor necăsătorite sunt scutite de orice sarcină.

Pe la 1740-1 pentru *rupta* cismarilor din Iași se hotărăște ca „pe 13 liude căsari și pă 3 liude holteai să dea pe an câte 60 ughi de omul căsar și de holteai câte 3 ughi“ în trei sferturi (Mai, Septembrie și Ianuarie), dând și „răsura“ câte 3 potronci de ug. „S'a mers până acolo că în Moldova pe la 1752 s'a impus ca țigani fierari din Iași și din alte târguri să plătiască câte un *leu* pe an pentru țigani, cari lucrează la grajdul domnesc (*gospod*) ca să nu se mai ia țigani de *beilic*. Tot prin vremea aceasta s'a impus un bir special asupra tuturor morilor pe *tumbuze* câte se vor afla pe apele Prutului, Siretului și Nistrului, fie moară boerească, mânăstirească fie turcească. Sub Eremia Movilă, la 1603, se plătia, deasemenea, 50 de aspri. Unii streini sau „și cei ce au fost de țara aceasta și s'au înstreinat de la pământul lor înștiințându-se

de aşădzare ce s'au făcut cu țara aceasta", scrie domnitorul filosof. Constantin Mavrocordat, foarte mândru de reformele pe cari le-a introdus, și dorind ei „să vie să să aşădzi aici în țară, însă cu chip ca acesta ca să nu fie amestecați în cislă cu alții, ce singuri să-și plătiască birul lor osăbit". Pentru unii ca aceștia s'au creiat *slobozii*, despre cari am vorbit, ai căror locuitori după trecerea termenului de scutire de bir ei vor plăti numai cele patru sferturi după noul Așezământ. Este bine cunoscut hrISOVUL lui Miron Bar-novschi din 1628 cu privire la lărgirea tuturor acestor măsuri. Grigore Ghica la 1740 scutește de multe dări 12 sticlari, veniți din Ungaria și așezați la satul Călugăra din jud. Bacău, ei fiind îndatorați să dea pentru domnie numai „500 table de sticlă și 100 sticle de cealaltă" și stând totdeauna sub ascultarea marelui paharnic. Pentru Români din Brașov, din mahalaoa slavonă, *Șcheaii*, cari își pasc oile prin munții Țarei Românești, arendând de pe la boeri părți din munți pentru această nevoie, se face un Așezământ privitor la vama ce trebuie să plătiască stăpânii de turme la vămile din Cămpina și Văleni. Domnitorii moldoveni le-au dat aceleași privilegii de scutire. O altă categorie de neguțatori din Brașov, care-i așezată în București și prin alte târguri mai mari și mai mici ale Valahiei, ea plătește câte 1000 de taleri la cele patru sferturi anuale. Ciobanii din județul vecin cu Brașovul, din Bârsa, adică bârsanii și mocanii au primit, deasemenea, hrISOAVELE lor de scutire din partea domnitorilor din Valahia. În Moldova, unde se stabiliau o parte din an prin județele Putna și Bacău, ei dau la cele patru sferturi anuale o ruptă de 3000 de lei, păstrându-și vechiul lor tarif. Situația lor în ceia ce privește trecerea lor peste câmpuri este similară cu aceia a păstorilor spanioli (*mesta*) sau a ciobanilor din Abruzzo din Italia, precum și în privința transportărei mărfurilor lor peste munți sau până la Galați. Armenii din Polonia cari-și țin cirezile de vite în Moldova plătesc *cornărit* și *cuniță* speciale, scăzându-li-se și vama de la granița de trecere. Tot astfel și păzitorii poloni ai vitelor lor (*Mazuri*) sau chear și dintre moldoveni au reduceri deosebite. Armenii, cari trăesc în Moldova, cum sunt cei de la Roman, se bucură de înlesniri cu totul speciale, cari sunt bine determinate în 1827. Un alt privilegiu de scutire din 1779 privește pe Armenii din Botoșani.

Am mai vorbit despre reforma lui Brâncoveanu precum și de marea reformă introdusă în Muntenia de Nicolae Mavrocordat,

care a împrumutat modelul cu „sferturile anuale” și fiului său de mai târziu, Constantin Mavrocordat. „*Vel sama*” lui Brâncoveanu era împărțită după județe prin toate satele și locuitorii erau îndemnați să o plătiască toți fără nicio excepție. Ei erau datori să meargă la boerii-perceptori să-și plătiască *cisla* lor (cota respectivă). Nicolae Mavrocordat având în vedere „mila de țară și de săraci cum și de patrie” suprimă *văcăritul*, *cunița*, *pogonăritul*, și *răsurile*, dar nu pentru multă vreme, pretinzând că se ține după moda bizantină, fixând plata la anumite începuturi de lună după anotimpuri. Cei scutiți trebuie să aibă „*peceluituri*” sau „*peciuri*”, căci altfel vor plăti amenzi grele. Teoretic sunt anulate și alte sarcini. Organizația întemeiată pe acest sistem, din nefericire, nu s'a menținut față de dese cereri de bani din partea stăpânilor noștri Turci. Multă vreme această idee filantropică la care ținea așa de mult acest om luminat a căzut în desuetudine din pricina grelei lupte contra tristei realități.

Adunătorii de biruri trebuiau să fie punctuali cu vărsările la vistierie. La darea socotelilor erau datori să înlocuiască pe toți morții și fugiții. Tot Constantin Mavrocordat scrie unui asemenea slujbaş: „Lipsă de oameni nici cum nu vom primi să dați. De vremea că cercătură (anchetă) nu s'au făcut, să-i puneți la loc pe toți cei morți sau fugiți”. Pe vremea aceia așa numiții *dieci*, secretari, cutreerău județele pentru *cercături* pentru a se controla cine este viu și cine a fugit. Pentru adunarea impozitelor se mai întrebuinta pe la 1819 în Moldova așa numiții *ocolași*, aleși de *ispravnici* dintre oamenii din partea locului. Afară de aceștia, mai găsim și pe *logofeții de ispravnici*, cari adesea sunt învinuiți că iau „*parale*” pentru chitanțe și *rubiele* pentru *răvașele de drum* (paspoartele). Prin orașe se mai păstrează vechiul obicei al *împăcăciunei*. La o judecată între locuitorii Bârladului și șetrarul Nicolae Hristoverghi „pentru o pricină de bani, de când au fost Hristoverghi șătrar cu niște hârtii acolo la acel țănut a Tutovii, dzăcând târgoveții, că i-ar fi dat 30 lei împăcăciune pentru flecăi; și s'au aflat că îmblă rău și s'au dat rămaș”. Alteori se acordă ușurări „*ridicături*” în provincie: „jăluind Șerban că fiind el pe lângă gramaticul Teofil, i-au făcut ridicătură pe 25 viti: adecă 15 viti la un văcărit și 10 viti la o conită, și i-ar fi ținut în samă banii ce s'au făcut pe acești viti din simbrie lui...”.

Sub Brâncoveanu, care a adoptat toate practicile suzera-

nilor săi turci, s'au creiat monopoluri cum este acela al vânzării sărei, fierului la București și în vechea capitală a Munteniei, Târgoviște. Tot astfel și pentru un fabricant de lumânări domnești căruia trebuia să i se vândă tot seul cu preț fix. În Moldova cutare strein este chemat, recunoscându-i-se monopolul său, pentru fabricarea exclusivă de coarde de vioară.

VIII

Dreptul administrativ. Administrația țării după fondarea Principatelor se face în numele domnitorului, doamnei, soția sa, sau a regenților, adică a *ispravnicilor de scaun*, cari țin locul în timpul minorității copilului pus domn. Aceasta nu însemnează că autonomia fundamentală a satului a dispărut. Niște țărani declară în 1743 că ei nu mai voesc pe *vornicelul* (primarul) de față și că ei au între dânșii pe un altul care ar putea să-l înlocuiască. Iată ce poruncește pe la 1743 Constantin Mavrocordat unui vel căpitan din Soroca: „Că au dat jaloabă oamenii de Vărtejeni pe un vornicel din satul lor, precum lor nu li trebuie vornicel ca acela, și arătară, că este alt om între dânșii, și pe acela îl pofteste tot satul să fie vornicel. Viîndu-ți carte domniile mele, se-i chemă față și de vreme că pe vornicel, pe acela carele au fost păr acmù, nu li trebuiește satului să fiia vornicel, și omul acela cea-l poftesc ei să fiia vornicel, de a fi om vrednic, și de vreme că-l poftesc și sătenii, să-l pui dumneata pe acesta vornicel, și să-l scoți pe celalt“. O altă poruncă din acelaș timp dată de domnitor (Mihai Racoviță) lui Stroici spătarului ca să-și apere oamenii săi din Prilipca contra vornicilor de Dorohoi „căci și mai înainte vreme n'au fost obicei să se amestece vornicii prin sate, la alte gloabe, fără numai șugubinele și morți“. Dumitrașco Cantacuzino, domn moldovean, la 1675, interzice pârcașabilor de Neamț să „*descalice*“ în satul Trifești, în povărat de „*dabilele împărătești*“ afară de cazurile „când s'ar tâmpla niscari furi acolo, hie furi adevărați, pre acii îi veți lua de acolo din sate“.

În legătură cu aceste amintiri și tradițiuni domnitorul numește pe slujbașii de toate treptele. Când acest vechi obicei al administrației prin simplii delegați *ispravnici*, a încetat și în locul lor s'a adoptat,—din epoca când Oltenia se afla în stăpânirea Austrieilor, sistemul modern apusean al administrării prin

funcționari stabili și specializați, cu atribuțiuni determinate odată pentru totdeauna, conducerea statului s'a schimbat. Câțiva înalți demnitari, cum sunt *vornicul țarei de sus* și *vornicul țarei de jos*, au o parte din țară sub ordinele lor. Cel dintâi are ca loc de reședință orașul Dorohoi; iar cel de al doilea Bârladul, cași cum acestea ar fi ca niște capitale pentru fiscalitate și justiție. Pe la mijlocul sec. XVIII găsim câte doi ispravnici de fiecare județ. Acolo unde avem o cetate se mai păstrează vechiul *pârcălab* cum este pe linia Nistrului. În regiunea basarabeană spre Tătari s'au numit pe la 1600 câte un *serdar*, care avea sub conducerea lui *hotnogi* (din ungurescul *hadnagy*) sau căpitanii. Aceștia aveau și locoțiitori, *namestnici*, pe frontieră. Pârcălabul nu putea judeca de cât anumite cazuri, uciderile fiind rezervate marelui vornic. Țăranii înlocuiesc pe vechii soldați și fiecare sat dă serdarului câte o vulpe pe an. Este rugat să nu se amestece în competiția vornicului de sat și a clucerilor, al căror rol nu este încă bine stabilit.

Paza contra făcătorilor de rău dealungul graniței este incredințată în Muntenia *căpitanului*, care are sub el un *popor*. Soldații lui îi dau anual în bani darul *baltagului*, fără să se pună în socoteală trei zile de clacă. Toate acestea ne amintesc vechea viață a Românilor în timpurile când ei nu aveau domn, ci numai cneji, cari administrau *județele*. În Moldova se găsește la frontiera Dorohoiului un mare căpitan. La granița dintre cele două Principate un staroste moldovean (un alt staroste de tradiție polonă la Cernăuți la frontieră cu regatul polon) corespundea *căpitanului de margine* din Valahia. Căpitanii moldoveni sunt însărcinați în sec. XVIII cu paza câmpurilor. Pentru acest serviciu ei angajează și streini ca paznici. Căpitanii de „*sfânt steag de călăreți*” adună soldați de orice neam pentru nevoile domnești.

Vătatul de plai comanda în județele de munte pe *plăeși*, adică pe soldații regiunilor muntoase, cari păstrau ordinea publică acolo. Matei Basarab pe la 1653 scutește pe Mircea vătaful de plăeși de toate dările în schimbul îndeplinirii îndatoririlor lui, cari erau: „să păzească plaiurile de hoți și de oameni răi și de oameni birnici, să nu treacă în Țara ungurească”. Cine nu i se va supune „bine să știe că pre unul ca acela, tocma acolo în plai voi trimite domnia mea de-l voi spânzura. Nimic glumă să nu vă pae”. El lua de la păstori câte un caș, un miel „micu

dentru'acea primăvară". Contribuția lui pentru haraci este numai așa numitul *bir vătășesc*. Vătaful de plai este un modest funcționar, care se poate amenința cu bătaia în public când va fi cu purtare rea „hotărâre avem a te pedepsi în alaiu cu bătae, acolo la vederea tuturilor și apoi cu toiagul și cu ocna, întorcând și jafurile acele înapoi". Și pe linia de hotar moldo-ardeleană în județul Bacău există un vătaf. Acesta avea sub el pe *panțiri* (acest nume amintește numele soldaților cu pavază: Panzerleute) a căror slujbă consta în a aduce poșta domnească. În legătura etimologică cu acest nume stau *țimir* și *țimirași*. Există *vătași* și pentru anumite categorii de țigani căldărari sau țigani simplii.

Alătura de pârcălabii militari din Moldova, Valahia are pe pârcălabii săi cărora le era încredințată conducerea unui târg de negoț cu 12 sate din prejurul acestui târg având în grija lui vama internă. Ei nu sunt supuși căpitanilor târgurilor. Vorniceii numiți de marele vornic se ocupă de micile certuri. Ei iau gloaba pentru vitele pierdute,—*ispașa* și *colacul*,—ca mulțămire pentru găsirea lor.

Reforma lui Constantin Mavrocordat creiază *judecători* permanenți având dreptul să apeleze până la tribunalul boerilor. Ei trimit numai pe hoți înaintea divanului, iar „cine nu va veni la judecată, să-l aducă fără de voia lui cu treapă, orce obraz ar fi". Acești judecători de ținuturi vor da cărți de judecată, trecute „în protocol". Vor executa datoriile debitorilor față de creditorii lor „luându-și dzăciuala pe obicei". Pentru tâlhari să facă tot chipul „să cearce, să-i prindă și să-i cearte, și globindu-i, să-i trimită aici, trimițând și vina lui în scris, cu carte deschisă, cu amănuntul și dovadă și carte să o treacă în protocol". Globe să ia numai de la tâlhari. Numai domnitorul dă *răvașe de drum*, adică paspoarte.

IX.

Dreptul canonic. Autoritatea domnitorului, se întindea și asupra bisericeii. El este jgăruit pe pereții ei ca un adevărat urmaș al lui Constantin cel Mare. Domnul Moldovei, Miron Barnovschii regulează în 1627 viața călugărească prin mănăstiri până la cele mai mici amănunte. O mare reformă a mănăstirilor a fost promulgată în sens filosofic de domnitorul Alexandru Ipsilante în 1776, dând dovadă de cel mai puternic amestec

al statului în treburile bisericești, din clipa când șeful statului declară că a consultat pe mitropolit și a citit operele părinților bisericești. De la începutul descălecăturii, domnitorii ambelor Principate caută să-și câștige milă înaintea lui Dumnezeu, întemeind ca Vladislav în sec. XIV, în Valahia, mănăstiri, cărora el le dăruiește moșii, păduri, iazuri, procurându-le până și vestminte. În Moldova, bălțile din Basarabia sudică, unde vin căre de pe la marile mănăstiri, cum este Neamțu, să caute pește, păduri și re-diuri, unde nu se poate pătrunde fără voia lor, și grădini cu stupi aparțin acestui cler privilegiat. Veniturile mănăstirești nu se pot sechestra. Astfel, pe la 1662 se poruncește slujitorilor domnești din ținutul Fălciului, în urma plângerei egumenului m-rei Aron-Vodă din țarina Iașilor următoarele : „deacă veți vedea scrisoarea noastră, ce vor fi bucatele mănăstirii să le lăsați în pace; iară bucatele țăranilor să luați, să nu trageți bucatele mănăstirii, că apoi de va mai vini jalobă veți fi de mare rușine“. Tot în Moldova, în sec. XV, mănăstirea Bistrița judecă în primă instanță, adună dijma și chear veniturile episcopului. Mănăstirea Pobrata dă hotărâri în toate cazurile afară de ucideri și furt. Călugării nu plătesc vamă la vaduri. În satele mănăstirești din Moldova încetează drepturile statului ca taxator. În Valahia, dijma și claca de trei zile pe an, după hrisovul lui Matei Basarab, 2. IV. 1637 și vânzarea băuturilor trec în mâna egumenului. Acesta va numi un pârcălab rumân și nu țigân, lăsând țăranilor libertatea de a cislui între dânșii impozitul. Pe de altă parte, domnitorul interzice în Moldova de „a cosi, de a vâna, de a pescui și de a paște vitele și oile“ pe moșiile mănăstirei. Mai târziu, vedem cum un sat este scutit de orice dare: de iliș, de sulgiu, de ceară, de miere, de camănă, de gloabe și de cojocărie, scutindu-le 1000 de oi țărănești, 1000 de stupi țărănești și 500 de porci țărănești, plătind numai 100 de ughi la cămara domnească, când se va plăti haraciul împărătesc. Până în epoca fanariotă se mențin toate aceste scutiri prin hrisoave, cari ne dau întregul catalog al atâtor sarcini, cari apasă asupra țarei. Mănăstirilor li se fac donațiuni de moșii pentru a se face rugăciuni la cej morți. Cași în Bizanț, statul nostru cedează călugărilor importante venituri. Astfel, mănăstirei Mira i se dă ca venit vama și mortaspia Focșanilor. Egumenii adună aceste venituri până și *birul*, distribuția lui fiind lăsată în seama însăși locuitorilor, Pentru a

asigura zestrea unei mănăstiri se recurgea la dăruirea ei însăși către domnitor. De pe la 1570 obiceiul de a *închina* o mănăstire sfintelor locuri din Athos, Tesalia și la marile patriarhate din Orient, s'a introdus mai cu seamă, din pricina vizitelor făcute prin Principatele române de către patriarhi cu scop de a aduna bani, petrecând câtăva vreme aici, înpodobind prin prezența și prestigiul lor curtea domnitorilor români. Egumenii mănăstirilor închinatelor erau trimiși din Orient, cari primiau o parte din veniturilei mănăstirilor românești. Domnitorul poate să creeze cu îngăduirea patriarhului ecumenic și al bisericei țării o eparhie nouă, atribuind episcopului respectiv venitul unui număr de județe, cum s'a întâmplat cu episcopia Buzăului, al cărui hrisov de întemere, din fericire ni s'a păstrat.

Episcopul este ales dintr'un grup de cel puțin trei și confirmat de domnitor. Nu există o formă scrisă, ci numai simplul act al alegerii. Când părăsește eparhia sa, fie din pricina vârstei înaintate, fie din cauza împrejurărilor politice de care a'ârna și situația sa, el depune *cârja*, *paterița* sa și *omoforul* în mâinile domnitorului „pre luminat și de Dumnezeu încoronat și prea înălțatului domn asemenea vechilor împărați ai Romei celei noi”, dar cu asentimentul mitropolitului țării și al sinodului său. El primește *poclonul cârjei* din partea unui cleric nesupus adesea, ceia ce silește la intervenția domnitorului. Puțin mai târziu, în Valahia, se primește darul pentru ziua hramului căruia este închinată biserica.

Episcopul judecă și dă hotărâri în toate procesele în care ca părți litigante sunt călugări, călugărițe, preoți și chear și mirenii. Am văzut cum el poate da delegațiuni pentru cercetare într'un proces de moșii, unde *cartea sa de blestem* joacă un rol decisiv. Episcopul este îndemnat de domnitor să schimbe ziua iarmarocului în orașul său de reședința, ca unul ce este păstrătorul obiceiului, care dacă-i călcat va atrage mânia lui Dumnezeu asupra poporului. Astfel, în 1673 Ștefan Petriceicu însărcinează pe Teodosie, episcopul Romanului să schimbe ziua târgului „să nu fie Duminecă, ce să fie Marți și Miercuri cum au fost de vac, Pentru care lucru vedem că vine mânia lui Dumnedzău asupra aceștii sărace de țări, pentru unele lucruri fără de leage ca aciasția, călcând și făcându-ne străini de poroncile lui Dumnedzău”. El sau înlocuitorul său poate autentifica acte. Episcopul catolic

judecă și globește pe ai săi. Și mitropolitul are dreptul să pună întrebări pentru a ști, de pildă, vârsta cuiva ca să o compare cu data unui document (Valahia). Astfel în procesul dintre Marula fca din flori a lui Mihai Viteazul și Florica fata lui cea legală, desfășurat în 23.XII,1616, pe vremea lui Alexandru Iliăș, judecând mitropolitul Luca cu Matei al Mirelor, când Marula a prezentat „o carte cu rea pecete“ Luca a întrebat pe Tudora maica Marulei: „De când a născut pe fiesă Marula, și câți ani are ? Din răspunsul dat a reeșit că fca ei avea 17 ani, iar data actului era de 19 ani, de unde mitropolitul a tras concluzia că actul folosit era mai vechi de cât vârsta fetei cu doi ani.

Domnitorul care, ca Mihnea Radu din Valahia, în sec. XVII poate să reguleze în chipul împăraților bizantini biserica și care se ocupă ca Grigore Ghica din Moldova în, 1764, de numărul bisericilor și preoților, are raporturi directe cu bisericile în legătură cu situația lor fiscală. Ei le dau oameni de slujbă streini pe care-i scutește de biruri, numiți *scutelnici*. Numirea preoților este rezervată ctitorilor sau urmașilor lor, dacă ei cer acest drept, episcopul li-l recunoaște. Întâlnim și cazuri când proprietarii își vând moșia cu biserica pe care au zidit-o pe ea. În Vrancea alegerea și întreținerea preotului o face însuși satul.

Pentru păstrarea ordinii în biserică și în împrejurimi prin interzicerea de a se vinde băuturi, pentru a observa ca mireni să nu se amestece în judecățile a căror competență o are numai episcopul, ca ei să nu-și însușiască dreptul de a căsători și de a pronunța divorțuri, episcopul numește, în sec. XVIII cel puțin, un protopop.

În 1775 sub domnitorul Alexandru Ipsilante s'au dat porunci foarte aspre ca toată lumea să meargă la biserică. Cei nesupuși vor fi puși de preot în *jug* și după aceia dați în mâna căpitanului de plasă cu un raport scris. Preoții bețivi sunt sfătuiți să se lase de această patimă. În sec. XV protopopul era locuitorul episcopului. La începutul sec. XIX, în Moldova, protopopul devine un fel de inspector asupra întregului cler de mir. Diaconii plătesc haraciul pe care un act muntean îl deosebește de *bir*. Preoții au drept la banii *mirului* odată pe an. Ei sunt supuși la haraci și la toate dijmele, putând să se aranjeze cu domnitorul să plătiască o sumă globală în locul contribuțiilor în bani fără să se socotiască, — în Valahia —, *birul* vlădicăi. Preotesele vă-

duve continuă să plătiască impozitul special al răposaiilor lor bărbați, chiar dacă au copii. Pentru o biserică ruînată în urma invaziilor se dă nu numai scutiri totale de sarcini dar și drepturi însemnate în orașul unde se află acea biserică. Unei asemenea biserici privilegiate i se poate da venitul unor iarmaroace, mai târziu încredințându-se funcționarilor domnești, cari îndatorează cu administrarea acestor sume pe un neguțător de bună credință. Administrarea însă nu se poate amesteca în procesele lor. În procesele mixte laicul judecat de episcop este executat de administratorii mireni. Sub fanarioți s'a impus preoților și diaconilor o taxă specială pentru întreținerea școalelor. Episcopul putea să-i scutească de alte sarcini, dar niciodată de taxa pentru școale și cea pentru *Cutia milelor*. Credincioșii au dreptul să aleagă pe paracliseer. Preoții catolici sunt socotiți ca streîni, având un privilegiu. Preoții armeni din Iași au aceleași drepturi cași preoții bisericii oficiale de a nu plăti nimic din sarcinile cari apasă pe ceilalți cetățeni. * * *

Asupra acestui vechi drept român nu a avut loc nici o influență „savantă” înainte de sec. XVII și chiar aceasta despre care am vorbit mai sus a fost așa de puțin simțită. Ideia unei școli de drept în Moldova, la începutul sec. XV, sub Alexandru cel bun, este cu neputință de susținut cu toată puternica influență bizantină asupra Principatului moldovean, exprimată prin: a) călătoria împăratului Ioan prin țară, b) dăruirea Icoanei făcătoare de minuni mănăstirei Neamțului, unde se păstrează încă c) căsătorfa despotiței bizantine Marina, d) titlul de autocrat și, e) manuscrise religioase grecești, scrise în țară. Cu toate acestea ierarhi ruși se adresară puțin mai târziu Moldovei pentru a cunoaște o interpretare de chestiuni teologice. În Muntenia, mitropolitul Eftimie, cere pe la sfârșitul sec. XVI la Constantinopole un Nomocanon pe care Meletie Pigas poruncise să i se copieze pentru trebuința sa.

Nicolae Mavrocordat însuși, învățatul fanariot, care inovă, cu sau fără succes, în domenii diferite, nu se atinge, în cursul domniei lui în cele două Principate, de obiceiul consfințit, deși în sec. XVIII se dau hotărâri cari citează pe Armenopol (în Hrisovul sobornicesc din 1785).

Abia sub urmașii săi filosofi se începe prin lucrările unui Toma Cara prelucrarea unei noi legislațiuni, în care „obiceiul”

cercetaț cum se cuvîne, și normele bizantine fură confundate cu împrumutul bogat făcut legislației domnitorilor reformatori din Occident. Se ajunse la o epocă când nobilul domn, bine intenționat și curajos, Alexandru Ipsilante, se gândia la o școală de drept și atrăgea la București pe elvețianul, vechi „auditor“ militar la Austrieci, Frantz-Joseph Sutzer, autor al lucrării : „*Geschichte des transalpinischen Daziens*“, pentru primul cod, publicat în grecește la București. Fiind socotit neîndestulător și sub o apăsare încă mai puternică din Apus, sub neînlăturata influență a legilor napoleoniene, doi domnitori dădură aproape în acelaș timp două coduri noi : Scarlat Calimahi în Moldova și Ioan Gheorghe Caragea în Muntenia. Îndată comentatori ca : Nestor Andronachi Donici și Flechtenmacher, sas din Transilvania, adus din Brașov, se puseră să limpeziască și să tâlmăcească noua legiuire. Această lucrare de o originalitate creatoare, continuată prin hrisoavele domnitorilor Regulamentului Organic, după 1830, se va întrerupe de copiiști fără nici o critică și înțelegere a realităților, fără respect față de idelle milenare, cari nu au murit în adâncul poporului, ajungându-se astfel după 1860 la noile coduri române.

Abia în ultimele decenii specialiștii s'au apucat de studiul vechiului drept. Acest studiu nu s'a prea făcut fără prejudecăți. N-a existat totdeauna un sentiment de continuitate în aceste studii, uneori foarte onorabile, cari să rezulte din această mișcare spre trecut, în care dreptul însuși este o elaborare a sufletului național, care poartă pecetia unei lungi desvoltări istorice.
